GESCHRIFTEN VAN DE VERENIGING VOOR ADMINISTRATIEF RECHT

XXXII

BESTUURSRECHT EN BESTUURSKUNDE

VERSLAG VAN DE ALGEMENE VERGADERING
GEHOUDEN TE UTRECHT OP 20 MEI 1955
TER BEHANDELING VAN DE PRAE-ADVIEZEN

VAN

PROF. MR D. SIMONS

EN

PROF. MR S. F. L. BARON VAN WIJNBERGEN

H D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V. - HAARLEM

BESTUURSRECHT EN BESTUURSKUNDE

GESCHRIFTEN VAN DE VERENIGING VOOR ADMINISTRATIEF RECHT

XXXII

BESTUURSRECHT EN BESTUURSKUNDE

VERSLAG VAN DE ALGEMENE VERGADERING
GEHOUDEN TE UTRECHT OP 20 MEI 1955
TER BEHANDELING VAN DE PRAE-ADVIEZEN

VAN

PROF. MR D. SIMONS

EN

PROF. MR S. F. L. BARON VAN WIJNBERGEN

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V. - HAARLEM

INHOUD

I. Beraadslaging over de prae-adviezen 7
Prof. mr A. M. Donner (inleiding) 7
Prof. dr G. A. van Poelje 10
Prof. mr J. V. Rijpperda Wierdsma 14
Mr J. in 't Veld 16
F. Vrancken 18
Prof. mr A. M. Donner 18
Prof. mr E. H. s'Jacob 19
Mr J. A. Boeren 20
E. P. Seeldrayers 22
Prof. dr J. M. Pieters. 23

Antwoorden prae-adviseurs
Prof. mr D. Simons 25
Prof. mr S. F. L. baron van Wijnbergen 27
Prof. mr A. M. Donner (slotwoord) 30

II. Verslag van de huishoudelijke vergadering 31
Bijlage I. Jaarverslag van de secretaresse over 1954 . . . 35
Bijlage II. Rekening en verantwoording over 1954 en begroting voor 1954 38

III. Samenstelling bestuur; aanvulling ledenlijst 39

I

BERAADSLAGING OVER DE PRAE-ADVIEZEN

De voorzitter, *Prof. Mr A. M. Donner* leidt de bespreking van de prae-adviezen in met de volgende woorden:

Het is verheugend, dat de jaarlijks terugkerende debatten allengs een bescheiden maar vaste plaats hebben veroverd in het leven van de Nederlandse bestuurs- en rechtswereld. Uiteraard hebben wij daarvoor in de eerste plaats degenen te danken, die in voorafgaande jaren het werk van prae-adviseur op zich hebben willen nemen. Maar daarnaast mag toch ook een rede worden gezocht in de toegenomen behoefte van velen om zich op hun dagelijkse bestuursarbeid te bezinnen.

Die versterkte behoefte is begrijpelijk, wanneer men let op de ontwikkeling, die bestuur en bestuursrecht sinds de oprichting van onze Vereniging hebben doorgemaakt. Het Nederlands administratief recht is altijd een juridisch oerwoud geweest. Maar dat oerwoud heeft zich in de achter ons liggende jaren dan toch wel met een tropische snelheid uitgebreid op allerlei tot nog toe onbegroeide velden. En dat niet alleen. Ook in de oudere gedeelten schijnt de begroeiing hoe langer hoe dichter, onregelmatiger en ondoordringbaarder te worden. Zo komt de woudloper er schier niet aan toe de eerste paden open te hakken in de nieuwere delen, maar heeft er de handen al aan vol om te zorgen, dat de enkele wegen, die reeds bestonden niet door nieuw gewas overwoekerd en onbegaanbaar gemaakt worden. Aan zichzelf overgelaten zou hij licht in de verzoeking geraken zijn pogingen te staken dit gebied in rechtscultuur te brengen en er maar liever de bijl bij neer te leggen.

Onze jaarlijkse vergaderingen hebben dan mede de strekking, dat zij de twijfelaar en de ontmoedigde, al openen zich voor hem dan wellicht niet altijd nieuwe perspectieven, toch weer op de zin en de noodzaak van voortdurende arbeid aan het bestuursrecht wijzen.

Wellicht zal iemand vragen of, onder die hoek bezien, de keuze van het onderwerp van vandaag dan wel zo gelukkig is geweest. Het maakt immers op het eerste gezicht de indruk voornamelijk van academisch belang te zijn. Welke stof bij de opleiding aan universiteit en elders moet worden onderwezen, dat schijnt een zaak voor de opleiders alleen te zijn. In de practijk maakt men zich wel over andere dingen druk, dan over het terrein van bestuursrecht en bestuurskunde en de onderscheiding tussen die beide.

Hoe begrijpelijk zulk een vraag ook is, toch zou zij van kortzichtigheid getuigen, want het is voor de gang van het openbaar bestuur allerminst onbelangrijk, welke opleiding wordt gegeven aan hen, die binnen kortere of langere tijd de arbeid van de huidige generatie zullen moeten overnemen. Integendeel, dat is een van de beslissende fac-

toren voor de toekomstige ontwikkeling van het openbaar bestuur. Hoe zullen de nieuwelingen hun taak bezien en aanvatten? Geen opleiding is in staat om leerlingen af te leveren, die men zo aan het werk kan zetten en die zich dan aanstonds met ervaren krachten in bruikbaarheid kunnen meten. De practijk is zoal niet de beste dan toch een volstrekt onontbeerlijke leerschool, die door geen opleiding kan worden vervangen. Dat mogen al degenen bedenken, die zo vaak tegen examens en opleidingen fulmineerden, dat de producten daarvan niet „af" zijn. Wie een opleiding wenst, die dat wel presteert, zoekt naar iets onvervulbaars.

Maar dat neemt niet weg, dat een goede opleiding haar leerlingen zekere algemene begrippen en beginselen bijbrengt, hun een bepaald perspectief op de stof opent en in haar onderwijs de grondlijnen trekt van het kader, waarin alle latere ervaring en detailkennis zullen worden gevat. Het gezichtspunt, waaronder het onderwijs is gegeven blijft in meerdere of mindere mate bepalend voor de wijze waarop men in de practijk de zaken aanvat.

Daarom zijn de vragen of bij de opleiding naast het bestuursrecht ook aan de bestuurskunde een plaats moet worden ingeruimd en, zo ja, waar of het accent moet liggen en wat essentieel is, vragen die niet aan de opleiders alleen mogen worden overgelaten. Zij horen hier thuis en zij zijn in hoge mate actueel.

Maar er is meer!

Het gestelde dilemma beperkt zich niet tot de opleiding alleen, maar het treedt in zekere zin overal in de bestuurspractijk aan het licht. Wat is immers die practijk anders dan een dagelijkse botsing van het juridische met andere gezichtspunten. Telkens rijst daar de vraag, wat moet domineren en waar het punt van evenwicht en vrede ligt. Simons heeft tot op zekere hoogte gelijk, wanneer hij aan het begin van zijn prae-advies opmerkt, dat het onderwerp juister „Bestuursrechtswetenschappen en bestuurskunde" had kunnen heten. Maar dan toch maar tot op zekere hoogte!

Want de onderscheiding in de theorie is per saldo niet veel meer dan de neerslag van een conflict, dat de practijk hoe langer hoe meer bezig houdt. Vooral sinds de bestuursactiviteit zoveel omvattender en intensiever is geworden, heeft men op tal van andere punten dan het klassieke voorbeeld van de waterstaat een beroep moeten doen op de technicus. En deze technicus treedt als vanzelf in een zekere rivaliteit met de bestuursjurist. Zo ontstaat telkens de vraag, hoe zich de technische en juridische aspecten van het bestuur verhouden en wat dient te domineren. Dat roept vanzelf de vraag op, welke de functie is van het bestuursrecht in het gehele bestuur. Waar komt het tenslotte op aan?

Nu moeten wij ons als juristen wel zeer hoeden voor een voorbarig oordeel. Het is eenvoudig te stellen, dat het bestuursrecht meer is dan de nederige dienstmaagd van economie, sociale zorg of stedebouwkunde. Het is makkelijk er op te wijzen, dat in veel van wat men tegen-

woordig sociale of economische rechtvaardigheid noemt, het recht tot het knechtje wordt gemaakt van wat sociaal of economisch aantrekkelijk schijnt. Tenslotte steekt er immers veel waarheid in, dat het bestuursrecht niet anders doet, dan de vormen leveren, waarin een economisch of sociaal gewenst doel zal worden nagestreefd. De vraag, wat rechtens past is nooit los te maken van de niet-juridisch-geaarde feiten en omstandigheden. Veranderingen in het economisch of sociale leven delen zich vanzelf mede aan het recht, dat zich daarbij heeft aan te passen op straffe van tot onrecht te verworden. Wie een streekplan opzet of wijzigt, wie de tarieven voor een openbaar nutsbedrijf ontwerpt, wie een openbare dienst organiseert of een waterbouwkundig project voorbereidt, hij heeft met factoren en motieven te rekenen, die overal thuis kunnen behoren behalve nu juist bij het recht. Het lijkt soms alsof dat er pas in allerlaatste instantie aan te pas komt, wanneer het geldt door voorschrift of beschikking aan de gevonden resultaten kracht van recht bij te zetten.

Daarom juist dringt zich ook uit de practijk de vraag aan ons op, hoe groot het belang van het bestuursrecht nu wel is voor de goede gang van het bestuur. Uw voorzitter zal zich wel wachten te proberen die vraag hier *en passant* te beantwoorden. Het staat alleen voor mij vast, dat die functie een hogere en grotere is dan hand- en spandiensten te verrichten voor het psychologisch, economisch of sociaal gestelde doel.

Zolang de verhouding tussen bestuur en bestuurde van dwingend karakter blijft en een verband vormt, waarin men wordt geboren en waaruit niemand zich eenzijdig los kan maken, zolang zal die verhouding toch óók – en spreker denkt zelfs in de eerste plaats – moeten worden gezien als een rechtsverhouding, waarbij de wederzijdse economische, sociale en andere aanspraken en verlangens van partijen tegen elkaar worden opgewogen in de weegschaal van justitia. Die weegschaal is niet een simpel instrument, dat passief uitwijst, wat in een bepaald geval economisch of sociaal het zwaarste weegt. Die schaal heeft eigen wetten en een eigen gebruiksaanwijzing. Wat er in wordt geworpen verandert van karakter en wordt rechtsbelang. Anders weegt het niet mee, wordt het irrelevant. Zo ook, wanneer het er om gaat technisch overlegde resultaten in de rechtsvorm te gieten. Die vorm is soepel en past zich aan, maar zij is niet van caoutchouc. Zij stelt haar eigen eisen en is niet voor alles bruikbaar.

De verhouding nu van bestuur en bestuurde is alleen dragelijk, zolang de burger weet, dat daarbij niet maar sociale macht of economisch gewicht de vinger van de weegschaal bewegen, maar dat daarin de hele mens, juist ook de mens als drager van rechten en plichten meeweegt. De gerechtigheid – zonder nadere qualificatie – is het sieraad van Overheden en bestuurders.

Wanneer ik niet terecht wil komen in het netelig probleem van de gronden van het recht, dan moet ik hier zelf halt houden. Het was er

slechts om te doen te laten zien, dat het onderwerp van vandaag dus een achtergrond heeft, zo breed, dat zij het gehele bestuurswerk omvat. Terecht zijn de prae-adviseurs op die achtergrond niet ingegaan. Zij hadden dan voor hun arbeid geen weken, maar jaren nodig gehad, en zouden zeker niet aan het gevaar zijn ontkomen te verdwalen in uiteenzettingen over de bronnen van het recht of over de aard van het openbare bestuur. Wij moeten het onderwerp echter ook niet losmaken van die achtergrond, dan gaat de samenhang verloren, welke daaraan juist het élan en de actualiteit verschaft.

Met het uitspreken van de hoop, dat zijn opmerkingen de discussie mogen stimuleren, verklaart de Voorzitter dan de beraadslaging over de prae-adviezen voor geopend.

Spreker deelt mede, dat Professor De Visschere helaas verhinderd is aanwezig te zijn; dit is te betreuren omdat door hem blijkens zijn praeadvies veel werk was verzet. Wij zullen het nu moeten doen met de beide Nederlandse prae-adviseurs, die spreker voorlopig reeds dank zegt voor de door hen verrichte arbeid, onontbeerlijk voor de vereniging en voor de vergadering.

Prof. Dr G. A. van Poelje opent de discussies met op te merken, dat er voor hem, na lezing der prae-adviezen, in het algemeen reden tot tevredenheid is. Spreker vindt in de prae-adviezen aansluiting aan hetgeen door hem bij herhaling verdedigd is. Hij heeft het gevoel dat de prae-adviezen de weg wijzen waarlangs in de toekomst de ontwikkeling van het bestuursrecht en de bestuurskunde kan gaan. Spreker wijst er op, dat uitvoerig is ingegaan op de vraag of bestuursrecht als hulpwetenschap van de bestuurskunde moet worden beschouwd dan wel of bestuurskunde het bestuursrecht tot hulpwetenschap heeft. Hiermede is men aangeland bij de vraag der grensscheidingen. De meeste grenzen zijn fictief. Daar waar men zich verbeeldt dat de grenzen niet fictief zijn leert de practijk, dat zij toch niet exact zijn vast te stellen. Wij weten tot dusver niet waar de grens ligt tussen publiek- en privaatrecht, tussen staatsrecht en administratief recht; waar tussen staatsrecht en algemene staatsleer; waar tussen algemene staatsleer en rechtsphilosophie; waar tussen rechtsphilosophie en de algemene philosophische problematiek en waar tussen algemene philosophische problematiek en de theologie.

We kunnen echter gerust zijn, dat de rechtsontwikkeling geen schade ondervindt door het gemis aan exacte grenzen.

Spreker constateert met voldoening, dat de prae-adviseurs zich niet aan de enge omschrijving van het vraagpunt hebben gehouden, maar in algemene zin over de bestuurskunde en de daarmede samenhangende vraagstukken hebben gesproken. In dit meerdere vindt prof. van Poelje aanleiding tot het maken van enige opmerkingen.

Zowel in ons land als in Engeland en Duitsland heeft de herleving van de belangstelling voor de bestuurswetenschappen een aanvang genomen in gemeentelijke kring. Daarbij werd behoefte gevoeld naast de bestudering van het geldend recht ook aandacht te besteden aan de problematiek van hetgeen daarachter ligt, van wat men als bestuurswetenschappen tracht aan te duiden en in Duitsland Kommunalwissenschaften wordt genoemd. De wijze, waarop in Nederland tot aanvaarding van het begrip bestuurswetenschappen is gekomen heeft spreker in zijn boekje Bestuurskunde in korte trekken geschetst. De invoering van de term was het gevolg van het feit, dat een goed Nederlands woord voor Kommunalwissenschaften niet te vinden was. Men heeft toen de term bestuurswetenschappen gekozen, daarmede het terrein niet eng begrenzende, doch alle wetenschappen die binnen het terrein van het bestuur zijn gelegen er in opnemende. Het is spreker dan ook nimmer duidelijk geworden, waarom in de Rotterdamse leeropdracht de meervoudsvorm is vervangen door het woord bestuurswetenschap. Bestuurswetenschappen is een verzamelwoord gelijk te stellen met het Franse sciences administratives, met het Amerikaanse en Engelse public administration. In deze vorm ligt het ten grondslag aan de Franse vormingsinstituten voor ambtenaren, de école nationale d'administration, en het Centre de hautes études administratives.

Het is deze opvatting die men ook weer terugvindt in de organisatie van het Institut International des Sciences administratives, in de opzet van de Revue, in de statuten van het Belgische Institut des Sciences administratives en in de inrichting van het Nederlands Instituut voor Bestuurswetenschappen en van de Rijksleergang voor de middelbare bestuursdienst. De meervoudsvorm heeft naar het oordeel van de spreker redelijke zin. Het enkelvoud is niet zinloos, doch het enkelvoudige begrip een onderdeel van het meervoudige.

Als men nu zou willen trachten aan te duiden wat in de practijk onder de term bestuurswetenschappen te rekenen valt zou spreker willen verwijzen naar het programma van de Rijksleergang voor de middelbare bestuursdienst. (Deze rijksleergang is begonnen op 11 September 1951). Dit programma omvat: maatschappijleer, organisatie en administratie, staatsinrichting, Nederlandse taal, Engels of Frans, burgerlijk en strafrecht, taak en organisatie van de departementen van algemeen bestuur, administratief recht, internationale betrekkingen, economie en statistiek, boekhouden en comptabiliteit.

Met betrekking tot de op de practijk gerichte vorming noemt Prof. van Poelje voorts nog dat in het laatste jaar onder leiding van de Rijkspsychologische dienst en onder verantwoordelijkheid van afdeling III van de Raad voor Rijkspersoneelsaangelegenheden zes bijeenkomsten zijn belegd over de problematiek van het personeelsbeleid, zoals dit beleid moet worden verstaan door hen die daarmede zijn belast.

Ook internationaal valt er een zeer grote ontwikkeling waar te ne-

men op het gebied van het bestuursrecht. Het Internationale instituut heeft een 24-tal publicaties uitgegeven over belangrijke organisatorische problemen, speciaal met het oog op de onderontwikkelde gebieden, vraagstukken van bestuurskunde, waarbij juridische aspecten niet prevaleren.

Als men spreekt over bestuurskunde of bestuursleer hebben wij een enger begrip dan dat der bestuurswetenschappen op het oog. De precieze omlijning is ook hier moeilijk. Spreker heeft in zijn boekje dan ook niet geprobeerd er een definitie van te geven; hij heeft telkens in het verband van het betoog bepaalde aspecten naar voren gebracht met het doel daardoor bij de lezers begrip voor de inhoud te wekken en zonder zich zorg te maken over een enkele onder alle omstandigheden passende definitie. Indien men de verschillende omschrijvingen als Prof. Van Poelje geeft aldus wel verstaat, dan zal men, naar hij meent, ontdekken, dat de tegenstrijdigheden, die Prof. Van Wijnbergen meent te kunnen aanwijzen, metterdaad niet aanwezig zijn. Spreker wil nu ook niet proberen een nieuwe eigen definitie te geven. Hij haalt aan de definitie van White: public administration is defined as the art and science of management applied to the affairs of the state. In het verslag van de in 1951 te Nice/Monaco gehouden Round Table van het Institut International des sciences administratives komen de volgende woorden voor van Cassin (president van de Conseil d'État): „les sciences administratives comprennent en premier lieu les sciences politiques, qui procèdent de l'art de gouverner et d'administrer les peuples; en second lieu, l'ensemble du droit administratif dans lequel nous placerons volontiers les principes du droit public, c'est ce qu'on pourrait appeler l'aspect juridique de l'administration; dans la troisième catégorie nous placerons les sciences plus proprement tournées vers la manière d'administrer, notamment les questions d'organisations et les méthodes administratives.

Et c'est ici que je me permettrai de pousser un peu plus loin en indiquant que cette troisième catégorie de sciences a subi longtemps un effacement entre, d'une part, le droit administratif et, d'autre part, ce que je pourrais appeler la formation empirique des administrateurs; et la nouveauté consiste à éliminer ce qui est purement empirique pour essayer de former les administrateurs sur le plan de la science propre à leur vie professionnelle sans oublier, bien entendue, l'art d'administrer qui est la psychologie et la conduite de l'administrateur.

C'est à cette troisième catégorie que l'enseignement de l'École nationale française d'Administration se rattache essentiellement".

Deze definitie is betrekkelijk zeer belangrijk in verband met de voorstelling van zaken, dat in Frankrijk nog altijd het legalistische standpunt overheerst. Simons spreekt op blz. 24 over de continentaaleuropese voorkeur voor de juridische behandeling van bestuursproblemen. Deze voorkeur is naar sprekers indruk alleen aanwezig voor zover men met de Fransen de neiging heeft het continent en Frankrijk te

identificeren. In dit verband acht spreker het belangrijk te vermelden dat het de Franse rapporteur, Gaudemet, hoogleraar in Nancy, is geweest, die bij de Round Table van 1951 de nadruk gelegd heeft op het dubbele karakter: het juridische in het algemeen bestuursrechtelijke.

Hij heeft daar gezegd: „Je crois que la conclusion est qu'il faut aboutir à une conception des disciplines administratives qui soit à la fois théorique et pragmatique, car je crois que cette conception dualiste des disciplines administratives tient à la nature même des choses.

En effet, les disciplines administratives sont des disciplines sociales et il me semble que la plupart des disciplines sociales présentent ce double aspect à la fois théorique et pragmatique.

Ceci s'explique parce que les disciplines sociales ont pour object l'étude de l'homme et qu'on ne peut pas étudier l'homme d'une manière purement théorique; il faut bien avoir le souci de l'efficacité et des conséquences pratiques de ces études. On peut étudier des sociétés de fourmis ou des sociétés de termites pour elles-mêmes, mais lorsqu'on étudie les sociétés humaines, il faut bien se préoccuper de l'utilité que ces études peuvent apporter à l'homme.

En effet, l'enseignement des disciplines administratives en France présente, depuis longtemps, mais surtout depuis la libération, un double aspect: un enseignement théorique qui est pratiqué dans le cadre de l'Université et des Instituts qui y sont rattachés, et un enseignement pratique qui se réalise essentiellement dans le cadre de l'École nationale d'Administration, peut-être aussi dans quelques écoles qui ont un caractère plus technique, chargées de l'administration locale. Mais je ne veux pas rentrer dans le cadre de cette science de l'administration française. Je crois, par cet exemple, avoir montré que la France possède le souci de cette synthèse qu'elle l'a réalisée, parce qu'elle correspond à la nature même de nos disciplines.

Aussi bien, je crois que si l'on voulait sacrifier soit l'aspect pragmatique, soit l'aspect théorique, on mutilerait très gravement les disciplines administratives.

Que l'étude des disciplines administratives doive comprendre un aspect théorique, cela me paraît tout à fait nécessaire, et dans cette étude théorique, il me semble que ce sont les études juridiques qui doivent occuper la première place; elles ne sont pas, sans doute, les seules mais elles ont une importance de premier plan, tout d'abord parce que les disciplines juridiques auront certainement un effet assez heureux sur les administrateurs au point de vue de la formation de l'esprit et aussi parce que les disciplines juridiques font éviter à l'administration ce danger qui la menace, l'arbitraire.

In Frankrijk wordt aanvaard de dualistische leer, al praevaleert de juridische behandeling. In de organisatie der École Nationale overweegt meer het practische element. De studie wordt begonnen met een stage; de leerlingen worden in de practijk gezet om ze vertrouwd te maken met de problemen van de practijk.

Tenslotte wil Prof. Van Poelje nog een punt bespreken waar Prof. Van Wijnbergen hem van een onjuistheid beticht (blz. 5, 6/7 van het prae-advies) als spreker schrijft dat het essentiële verschil tussen elke industriële onderneming en ieder openbaar lichaam ligt in de doelstelling. Van Wijnbergen acht de aanduiding van het overheidsdoel niet aanvaardbaar. Spreker vraagt of hij „het overheidsdoel" heeft aangeduid. Hij heeft niet anders gezegd dan dat het essentiële verschil tussen elke industriële onderneming en ieder openbaar lichaam ligt in de doelstelling en dat het openbaar lichaam *in de eerste plaats* te zorgen heeft voor levensgeluk, welvaart en ontwikkeling van een meer of minder groot getal personen. Spreker acht, als men de hoofdzaken stelt, zijn tegenstelling aanvaardbaar. Anders is 't, als men gaat discussiëren over de gronden van de overheidstaak, dan zal er wellicht een verschil van mening blijken te bestaan.

Prof. Van Poelje kan niet zien, dat bestuur belangenafweging is, zoals Van Wijnbergen schrijft. Bij alle vragen over doelmatigheid, efficiency en organisatie van het bestuur komt een eigen vraag aan de orde en daarom is er alle reden bestuurskunde scherp te onderscheiden van bestuursrechtleer.

Als allerlaatste punt wil spreker nog iets zeggen over het verschil tussen hoofd- en hulpwetenschap. Dit verschil is geen verschil van beginsel, maar practische behandeling van een gegeven problematiek, in de eerste plaats bij het onderwijs (de hoogleraar Simons spreekt dan ook over vakken). Al deze dingen zijn in vloed, zijn bezig te verschuiven. Tot voor kort was de strafrechtwetenschap een belangrijke centrale wetenschap met enkele hulpwetenschappen; thans moet men zich wellicht afvragen of deze wetenschap bezig is te degraderen, of misschien al gedegradeerd is tot hulpwetenschap van de criminologie.

Spreker eindigt met een woord van dank tot het bestuur voor het initiatief de verhouding tussen bestuursrecht en bestuurskunde aan de orde te stellen en tot de prae-adviseurs voor de wijze waarop zij steun hebben verleend aan de pogingen van aanwezige en niet aanwezige leden om zich in dit probleem te verdiepen.

Prof. Mr J. V. Rijpperda Wierdsma zou aan Prof. Simons willen vragen, wat deze verstaat onder bestuursrecht (of bestuurswetenschap) en wat onder bestuurskunde. Bestuursrecht is, volgens blz. 12 van zijn prae-advies, het recht van de organisatie van de openbare dienst. Op blz. 13 leest men echter, dat het bestuursrecht zich bezig houdt met een juridische bestudering van de regelen voor het bestuur en van de rechtsverhoudingen, die hiervan het gevolg zijn. Deze tweede omschrijving lijkt Spr. veel ruimer dan de eerste. Wat de bestuurskunde betreft, schrijft Prof. Simons op blz. 13, dat zij de organisatorische problemen van het bestuur onderzoekt, en op blz. 14, dat zij tot inhoud heeft de kennis van de problemen der bestuursorganisatie; desgelijks op blz. 31. Deze beperking tot de organisatie lijkt Spr., voor be-

stuursrecht en bestuurskunde beide, te eng. Z.i. kan men de functionnering er niet buiten houden, alleen al omdat organisatie en functionnering onverbrekelijk verband houden met elkaar. Hij wil trachten dit toe te lichten met een voorbeeld, ontleend aan de bijdrage van Mr J. J. Boasson in de Oppenheim-bundel (1919) over de inrichting van de staatsdienst. Men kent in de ambtelijke dienst ambtenaren, van wier beslissing beroep open staat op hun chef. In een dergelijke positie moeten de lagere ambtenaren een zekere zelfstandigheid van beslissing genieten, zal het beroep geen wassen neus zijn. Ingeval echter van een beslissing van een lagere ambtenaar beroep is op een buiten de administratie staande autoriteit, met name op een administratieve rechter, dan moet men aannemen, dat de chef (de Minister b.v.) zijn hiërarchieke recht om opdrachten te geven in volle omvang behoudt.

Bij Prof. van Wijnbergen raakt de bestuurskunde zowel de functionnering als de organisatie. De begrenzing van het begrip *bestuur* door deze prae-adviseur is Spr. evenwel niet geheel duidelijk. Rechtspraak is geen bestuur, wegens de lijdelijkheid van de rechter (blz. 48); beslissing in administratief beroep echter wel. Is de beroepsinstantie dan niet lijdelijk? Zij kan zich eigenmachtig toch met geen zaak bemoeien?

Voorts ziet Spr. geen voldoende aanleiding om, zoals deze praeadviseur wenst (blz. 53, noot 2), de term administratie niet meer in de historische betekenis te bezigen.

Komend tot de hoofdvraag, de verhouding van bestuursrecht en bestuurskunde, kan Spr., anders dan Simons (blz. 13) en de op blz. 15 door hem aangehaalde schrijver van het nieuwe algemene deel van het Ned. Bestuursrecht, nog niet inzien, dat de bestuurskunde op dit tijdstip verdient te worden aangemerkt als een zelfstandige wetenschap. Hij bedoelt hiermee volstrekt niet iets denigrerends te zeggen. Maar z.i. is al hetgeen men onder bestuurskunde samenvat alleen hierdoor gekenmerkt, dat het betrekking heeft op het bestuur. De bestuurskunde beschouwt deze materie echter niet uit een bepaald theoretisch gezichtspunt. Dit nu behoort een tak van wetenschap, die op de qualificatie zelfstandige wetenschap aanspraak wil maken, wel te doen. Het doelmatigheidsaspect, door Van Wijnbergen op blz. 59 vermeld, is geen „eigen" gezichtspunt; ook het bestuursrecht kent dit aspect. Spr. gevoelt de tegenstelling van bestuurskunde en bestuursrecht nog steeds als ietwat kunstmatig, geforceerd. Het is geen werkelijke tegenstelling. Bestuurskunde kan men z.i. omschrijven als: de verschillende wetenschappen, die toegepast worden op het bestuur. Zo gezien behoort ook het bestuursrecht daartoe, evengoed als bestuurseconomie, -psychologie, -sociologie enz. Al deze wetenschappen maken een onderdeel uit van de bestuurskunde, welke (althans nu nog) geen zelfstandige wetenschap is, doch een collectiviteit van toegepaste wetenschappen.

Misschien komt deze zelfstandige wetenschap er op den duur. In Frankrijk klaagde Emile Giraud in 1951, dat de École Nationale de

l'Administration geen bestuursonderricht geeft, getuige het feit, dat haar professoren nog geen enkel handboek daarvoor hebben doen verschijnen (Revue de Droit Public, „Il faut enseigner l'administration"). Komt er mettertijd een werkelijke bestuurswetenschap tot stand, dan zullen wij allen, naar Spr. meent, ons daarover mogen verheugen.

Mr J. in 't Veld begint met op te merken, dat voor hem in het algemeen niet veel aanleiding aanwezig zou zijn geweest tot het plaatsen van enige kanttekeningen, als niet professor Van Wijnbergen hem in zijn prae-advies van een inconsequentie had beschuldigd. Spreker wil zich beperken tot de hoofdvraag: wat moet worden verstaan onder bestuurskunde? Hij heeft indertijd de indruk gehad, dat professor Van Poelje de nadruk legde op de organisatie van het overheidsapparaat. Thans heeft hij van hem een ruimere opvatting gehoord. Het heeft hem nu getroffen, dat in het prae-advies van professor Simons ditzelfde begrip weer terugkeert. De prae-adviseur verstaat onder bestuurskunde de leer van de organisatie van de openbare dienst. Het zou nuttig zijn te weten, wat onder openbare dienst moet worden verstaan. Wellicht wordt bedoeld openbaar bestuur in de geest als professor Van Wijnbergen dit gebruikt, anders is het hem niet duidelijk, hoe het probleem van de verhouding bestuur-bestuurden er onder gebracht kan worden.

Naar sprekers oordeel kan bestuurskunde moeilijk iets anders betekenen dan wetenschap, die zich bezighoudt met de techniek van het vak, met de bestudering van de voorwaarden, die vervuld moeten worden voor een goed bestuur. Het komt hem voor, dat de omschrijving van Van Wijnbergen hieraan goeddeels beantwoordt. Hij meent overigens, dat het nuttig zou zijn, indien men tot scherpere begripsomschrijvingen zou komen. Hiertegen heeft spreker overigens zelf ook gezondigd door het begrip doelmatigheid niet nader aan te geven. Doelmatigheid is voor hem niet alleen efficiency. Hij haalt in dit verband aan een Memorandum van de Minister of Health aan de Royal Commission on Local Government (1925–1928): „Under a system of local government economy and efficiency cannot be secured, unless the inhabitants are enlisted on their sides and the history and sentiment of locality are reasonably respected."

Houdt men deze aanhaling in het oog, dan blijft er van de wonderlijke inconsequentie, waarvan spreker door Van Wijnbergen is beticht, niet veel meer over. Hij heeft de prae-adviseur overigens niet geheel kunnen volgen. Eerst wordt verondersteld, dat spreker de oude mening is toegedaan, dat op het terrein van het vrije goedvinden de bestuurshandelingen alleen door doelmatigheidsoverwegingen worden bepaald. Iets verder in het prae-advies wordt verondersteld, dat spreker bedoelt te zeggen, dat het bij het bestuur niet in de eerste plaats om doelmatigheid begonnen is. Men mag toch niet aannemen, dat iemand zich aan zulk een wonderlijke inconsequentie schuldig zou

willen maken. Het gaat om de doelmatigheid in vorenbedoelde ruimere zin, om de bereiking van het hoogst mogelijke rendement met de beschikbare middelen; het woord rendement niet opgevat in strikt economische zin.

Het omvat ook rechtmatigheid.

De heer In 't Veld meent overigens zelf bij de heer Van Wijnbergen een inconsequentie te hebben opgemerkt, wanneer deze zegt, dat het bij bestuursarbeid altijd om rechtsoordelen gaat, om belangenafweging, dat besturen altijd is vrijheid van anderen beperken. Spreker zag dit gaarne wat nader gemotiveerd. Er is veel bestuursarbeid, die niet bestaat uit vrijheidsbeperking of uit rechtsoordelen. Bij hem rijst de vraag, of elke belangenafweging een rechtsoordeel inhoudt. Spreker meent althans, dat zeer moeilijk kan worden gezegd, dat alle bestuursarbeid een rechtsoordeel inhoudt. Als Van Wijnbergen dan zegt, dat, wil men de bestuurskunde als een van de bestuurswetenschap onderscheiden tak van practische wetenschap construeren, alleen het doelmatigheidsaspect als formeel object in aanmerking komt, meent spreker hierin een inconsequentie te zien. Indien men zo scherp stelt, dat alle doelmatigheid rechtmatigheid bedoelt, dan is het spreker niet duidelijk, hoe men de doelmatigheid op zich als object naar voren kan brengen.

Naast het organisatieprobleem ziet de heer In 't Veld in de bestuurskunde meer problemen, die de aandacht vragen, al zou men ook deze desgewenst onder het begrip organisatie kunnen rangschikken. Het eerste probleem betreft de verhouding tussen bestuur en bestuurden, de bescherming van het individu tegen allerlei oligarchische tendenzen. Hierover is door Simons reeds het nodige opgemerkt. Het tweede probleem, waarover de prae-adviezen zwijgen, is de verhouding van bestuursambtenaren tot de expert, in welk verband Van Poelje heeft gesproken over de dictatuur van het specialisme. Hoe is daaraan te ontkomen? Hiervoor is nodig te beschikken over mensen met een ruime universele vorming, die het gehele terrein van het bestuursbeleid kunnen overzien. Met behulp van deze ambtenaren zal het mogelijk zijn te bereiken, wat Van Wijnbergen op blz. 59 van zijn prae-advies zegt over de taak van de bestuurskunde: nagaan welke nevengevolgen de middelen, die tot een beoogd doel kunnen leiden, zullen meebrengen, zodat kan blijken, welke belangen door het aanwenden van die middelen geschaad zullen worden.

Beide problemen tezamen vereisen zijns inziens een globale kennis van de voornaamste sociale wetenschappen, die spreker als hulpwetenschappen van de bestuurskunde zou willen aanmerken. Het is niet de bedoeling, dat de bestuursambtenaar expert in al deze wetenschappen wordt. Hij moet echter leren, hoe de uitkomsten van deze wetenschappen kunnen worden aangewend en wat men er aan heeft. In de buitenlandse litteratuur komt deze opvatting voortdurend naar voren: „Public administration: a meeting place of disciplines and the worst

problem in teaching it is to give something from many disciplines which is not a smattering but an education in criticism, selection and judicious use". (Slot van een boekbespreking in Public Administration, vol. XXXII Autumn 1954 door W. J. M. Mackenzie van Public Administration door John M. Pfiffner and R. Vance Presthus).

In ons land bestaat een nauwe band tussen het bestuursrecht en de bestuurskunde. Dit is in de eerste plaats te verklaren uit hetgeen de voorzitter heeft gezegd in zijn openingsrede van het vorige jaar. In de tweede plaats valt deze band te verklaren uit de omstandigheid, dat de meeste bestuursambtenaren een juridische vorming hebben gehad. Thans komen als gevolg van de uitbreiding der overheidsbemoeiingen steeds meer economen en sociologen in overheidsdienst. Voor economen en sociologen is nu bestuursrecht op dezelfde wijze hulpwetenschap als economie en sociologie dit zijn voor de jurist. Spreker kan dan ook instemmen met de stelling, dat bestuursrecht een van de hulpwetenschappen is van de bestuurskunde en dat bestuurskunde hulpwetenschap is van het bestuursrecht. Het gevaar bestaat echter in ons land, dat bestuurskunde te nauw wordt aangehaakt aan het bestuursrecht. Voor een goede ontwikkeling van de bestuurskunde tot autonome wetenschap is een losmaken van de band met het bestuursrecht noodzakelijk.

Spreker wijst in dit verband op het experiment, dat men in deze richting aan het Institute of Social Studies is begonnen. Door nauwe samenwerking van docenten op het terrein van public administration, economie en sociologie wordt getracht de studenten begrip bij te brengen van de samenhang der problemen. Die samenwerking is vooral gericht op de problemen, die ontstaan door het proces van versnelde ontwikkeling in de onderontwikkelde gebieden, problemen, die zich overigens op kleinere schaal ook in ons land voordoen. Het gaat dan niet in de eerste plaats om het vinden van de meest geëigende oplossing van een bepaald probleem in een concrete situatie, maar om de wijze van aanpakken van dergelijke problemen. Spreker gelooft, dat deze methode de enige weg is om aan de bestuurskunde een eigen basis te geven.

De heer *Vrancken* dankt mede namens de heer Mathon voor de uitnodiging om aanwezig te zijn bij dit congres. Hij herinnert er aan hoe de banden tussen België en Nederland na de oorlog steeds hechter zijn geworden en brengt hiervoor hulde aan prof. Van Poelje. Hij wijst op de toestand in België, waar een onderscheid gemaakt moet worden tussen „droit administratif" en „science administrative".

De *voorzitter* antwoordt de heer Vrancken, dat het hem een vreugde is dat de banden tussen België en Nederland hoe langer hoe meer worden aangehaald. Dit is niet alleen een kwestie van wetenschappelijke verwantschap en wetenschappelijke belangstelling, maar ook een

noodzaak om elkaar te vinden en om te komen tot een gemeenschappelijke oplossing van de problemen waarvoor het openbaar bestuur in Nederland en in België wordt gesteld.

Prof. Mr E. H. s'Jacob is dankbaar voor de uitgebrachte prae-adviezen. Het onderwerp houdt hem bezig met het oog op de vraag wat de universiteiten met het bestuursrecht en de bestuurskunde kunnen doen en – indien ze er iets mee kunnen doen – dan z.i. ook moeten doen.

Spreker vraagt zich af wat met bestuurs„kunde" wordt bedoeld. Wordt er mee bedoeld een kunst en is de beoefening der bestuurskunde een gesprek tussen kunstbroeders, kunstcritici en kunstminnenden? Of is de bestuurskunde een wetenschap; of hebben we misschien te maken met een toegepaste wetenschap of met een soort techniek? Als jurist voelt spreker zich aangetrokken tot de kunst, de ars aequi et boni, die men niet als „wetenschap" leert. Wanneer wij rechtswetenschap bedrijven beoefenen wij echter geen kunst. De kunst ontstaat pas zodra de rechter de normen gaat toepassen.

Het woord „bestuurswetenschap" is niet gebruikt. Spreker vraagt of hij hieruit mag afleiden, dat bestuur en prae-adviseurs het wel wat eens zijn met White, wanneer hij schrijft: „As an intellectual discipline the field of public administration still lacks much, including an account of its historical development, a comprehensive statement in general terms of its underlying principles, an exact definition of its central concepts, a penetrating analysis of its foundation in psychology and sociology and an interpretative account of its role in the structure of government and of life".

Indien dit allemaal waar is zou dit betekenen dat we nog voor het allereerste begin staan.

Hoe staat de heer Simons hier tegenover? Denkt hij aan een wetenschap met een bepaalde methode? Op blz. 16 en 18 spreekt hij over de methode van de bestuurskunde, maar wanneer hij wil weten of de overheidstaak zo goed mogelijk wordt uitgevoerd moet hij weten wat onder „goed" wordt verstaan. Een Amerikaanse schrijver heeft geschreven dat de man van de public administration het beleid door de politieke macht uitgestippeld practisch moet uitvoeren. Is dit zo dan zijn we het instrument van de politieke macht geworden. Is dat goed bestuur?

Simons wil ook de voor- en de nadelen van de decentralisatie onderzoeken. Spreker vraagt met welke maatstaf Simons wil meten om te constateren of er voor- of nadeel is. De politieke maatstaven, die op dit gebied worden aangelegd, lopen ver uiteen.

Aan de heer Van Wijnbergen die op blz. 59 schrijft over het doel van het bestuur vraagt spreker wat dat doel is. Indien het niet een wetenschappelijk te bepalen doel is, hoe is het dan te doceren? Of is het een zuiver technisch doel?

Is het dan gemakkelijker te spreken van een toegepaste wetenschap?

Spreker trekt daartoe een vergelijking met de geneeskunde en de staathuishoudkunde. De medicus gebruikt de physica, de chemie, de biologie, de psychologie enz. om de zieke mens beter te maken. Het doel van de geneeskunde is practisch bepaald, het is daartoe niet nodig om te philosopheren over de vraag wat een gezond mens eigenlijk is, even min wat een „mens sana" is.

De staathuishoudkunde uit de tijd van voor Pierson achtte het mogelijk uit de philosophie, de psychologie, de natuurwetenschappen enz. conclusies te trekken t.a.v. de inrichting en de functie van de staat. Men kon dat doen omdat men zich tevoren een duidelijk beeld had gevormd, hoe de maatschappij nu eigenlijk ingericht moest worden en welke rol de staat in die maatschappij moest vervullen. Juist naarmate men minder zeker werd over de inrichting van de staat hebben de beoefenaars het woord staathuishoudkunde losgelaten; men is het eerst gaan zoeken in de psychologie van de homo economicus; daarna ontwikkelde zich een geheel nieuwe economische wetenschap. Een toegepaste wetenschap kan men wel beoefenen, maar dan moet men weten, waar men naar toe wil gaan. En dat is op het terrein dat de prae-adviezen bestrijken nog de vraag. Wij moeten kunnen zeggen wat een „gezond bestuur" of een „gezonde staat" is en kunnen eerst dan gezondheidsleer beoefenen. Voor spreker staat dat wetenschappelijk echter niet vast en hij benijdt wat dat betreft wel het gemak, waarmede aan gene zijde van de Oceaan gesproken kan worden van „the good life" als doelstelling voor de specialisten in public administration.

Uiteindelijk komt men dan weer bij de „kunst" terecht. Wat kan men in ons land als universiteit aan de beoefenaars van de kunst bieden? Zij hebben wetenschappelijke kennis nodig; de verschillende wetenschappen (elk met een eigen systeem en een eigen methode), die voor de bestuurder van belang zijn, kunnen we ontwikkelen. Misschien is er ook een mogelijkheid om het gesprek tussen beoefenaars van verschillende wetenschappen op gang te brengen. Men kan een bestuursprobleem (b.v. de afvoer van vuil water in Tilburg) op tafel leggen, op welk probleem dan de econoom, de socioloog, de jurist en de psycholoog elk van zijn kant licht laten vallen. Het practische probleem is daarmede dan nog niet opgelost. Uiteindelijk moet er iemand zijn, die voor het bepaalde geval, dat aangevat moet worden, de beslissing neemt. Daarmede komen we echter terecht op het terrein van de kunst die wetenschap transcendeert.

De heer *Mr J. A. Boeren* wilde zich na al hetgeen over de aard der Bestuurskunde reeds gezegd werd beperken tot de vraag of het – in tegenstelling met hetgeen door anderen werd betoogd – toch niet gewenst is een scherper onderscheid te maken tussen de meer methodische kanten van het onderwerp. Hij gelooft, dat het belangrijk is zich in dit verband te bezinnen op een inventaris van theoretische en practische bestuurswetenschappen: men zou het eens dienen te worden

over de vraag, welke wetenschappen onder het generieke begrip „bestuurswetenschappen" kunnen worden gebracht, en welke van deze wetenschappen als theoretische wetenschappen de basis zijn voor de z.i. practische wetenschap der Bestuurskunde.

Vervolgens merkt de heer Boeren op, dat het begrip „Bestuur" in tweeërlei opzicht wordt beperkt.

Primo sluiten beide prae-adviseurs wetgeving en rechtspraak van het bestuur uit. Spreker meent echter, dat beide ook vormen van bestuur zijn. Voor wat de wetgeving betreft, wijst hij erop, dat hetgeen men wetgevingsbeleid noemt, in dit verband niet zonder gewicht is. Dat dit beleid slechts door politieke factoren wordt bepaald lijkt hem niet in overeenstemming met de feiten: niet alleen met betrekking tot de vraag of een wettelijke regeling zal worden uitgelokt, doch ook wat de inhoud van deze regeling betreft (delegatie, gecentraliseerde, gedeconcentreerde of gedecentraliseerde regeling) spelen factoren mede, welke ter wille van een „goed bestuur" overweging verdienen. Ook op het bestuurlijke aspect van de rechtspraak zou spreker willen wijzen. Met de rechtspraak inzake de onrechtmatige overheidsdaad b.v. is een goed stuk bestuur gegeven. Verder herinnert hij in dit verband aan het arrest van het Gerechtshof van Leeuwarden van 25 Februari 1943, (N.J. 1951 nr 643), waarin „om des gewetens wille" de gevangenisstraf werd beperkt tot de duur van de ondergane voorlopige hechtenis, waarbij een rechtens verantwoorde terechtwijzing aan de Executieve werd gegeven: dat deze geen succes heeft gehad doet aan het bestuurlijk karakter van dit arrest niet af. Ook het toetsingsarrest van de Hoge Raad van 12 Januari 1942 (N.J. nr 271), wat men hierover ook moge denken, is een onder bestuurlijk opzicht belangrijk arrest geweest. Spreker zegt, dat zijn betoog niet de bedoeling heeft wetgeving en rechtspraak onder „bestuur" in de zin van „uitvoering" te rangschikken. Hij wil echter de aandacht vragen voor de bestuurlijke facetten ook van deze overheidsactiviteiten, welke de Bestuurskunde niet zou mogen verwaarlozen.

Secundo acht de heer Boeren de mening van prof. Van Wijnbergen, dat „bestuur, leiden, regelen" altijd is beperking van de vrijheid van anderen, dubieus. Het komt hem voor, dat deze mening gemakkelijk aanleiding kan geven tot een te magere opvatting van de bestuurstaak van de overheid. Op gemeentelijk niveau b.v. acht hij het aangaan van gemeenschappelijke regelingen, het vormen van gemeentelijke stichtingen voor bepaalde doeleinden, het entameren van organisaties in de particuliere sector in het kader van een bepaald subsidiebeleid e.d. wel degelijk bestuursdaden, zonder dat het door de heer van Wijnbergen gegeven criterium hierop past; ook de vormgeving aan de stadsuitbreiding, hoezeer ook overigens juridisch gebonden, getuigt steeds van een al dan niet royale „bestuurlijke" visie. Dat het afwegen van alle belangen juist omwille van deze afweging juridische arbeid is, lijkt spreker zonder meer een te eenzijdige qualificatie. Toegegeven

wordt, dat het overheidsgezag is gegeven ter behartiging van het algemeen belang en dat het optreden van de overheid, indien noodzakelijk, ook plicht is; bestuurlijk is echter mede van belang de wijze waarop de overheid optreedt. Hierin ligt z.i. wel degelijk een brede marge voor niet-juridisch freies Ermessen. Het is duidelijk, dat in deze opvatting bestuursarbeid in vele gevallen niet uitsluitend in rechtsoordelen valt te ontleden. De Bestuurskunde dient niet alleen acht te slaan op het juridisch verantwoord uitoefenen van de overheidstaak, doch ook en vooral op de wijze, waarop deze uitoefening behoort te geschieden, en dit laatste impliceert, dat aandacht worde gegeven aan velerlei vraagstukken van technische en organisatorische aard. De Bestuurskunde dient zich te bezinnen op hetgeen in concreto in de sfeer van het bestuurlijke freies Ermessen als eis van „bestuur", en dan van „goed bestuur", om erkenning vraagt.

M. Seeldrayers, qui s'excuse de parler en français, veut dire quelques mots sur l'enseignement des sciences administratives en Belgique.

Le problème „sciences administratives-droit administratif" est un problème nouveau, qui doit être étudié. L'étude de „l'administration" a retenu depuis longtemps l'attention des facultés de droit dans différentes universités. Elle faisait partie de la discipline des juristes et cette étude fut appelée „Étude de droit administratif". C'était un prolongement du droit public, ce qui dispensait les étudiants de savoir ce qui se passait dans les bureaux des Ministères, des provinces et des communes.

Les professeurs subissaient des influences spéciales: celles du droit administratif français. Ce n'était pas la théorie générale du „service public", mais cette théorie exerçait une grande influence. On regrettait de ne pas avoir en Belgique un Conseil d'État et pour cela pas un vrai droit administratif. Cette conception était basée sur la division des deux contentieux: le contentieux administratif et le contentieux juridique.

L'Institut des Sciences Administratives n'est pas ce que pense M. van Poelje (n'en déplaise ses statuts). C'étaient des juristes. Que faisaient entretemps les fonctionnaires? Les administrations étaient peuplées de fonctionnaires qui avaient suivi l'enseignement secondaire, pas de juristes. Le contentieux était dirigé aux Ministères pas par des juristes. C'était la même chose pour l'administration des domaines. Ces fonctionnaires n'avaient pas une culture juridique d'ensemble.

En 1937 un nouveau Statut des Fonctionnaires fut établi. Alors des fonctionnaires ayant fait des études universitaires entrèrent aux Ministères. Mais très vite ils s'aperçurent qu'ils devaient apprendre l'administration et même s'occuper de problèmes très différents: l'administration sous l'angle politique et sous l'angle sociologique.

Depuis 1945 le droit administratif se développe, grâce au Conseil d'État. Et on a maintenant des cours appropriés dans toutes les

Universités. Des cours d'histoire, des cours sur les principes généraux d'organisation appliquée à l'administration sont maintenant donnés dans toutes les Universités. Ces cours sont très importants, ils traduisent la confrontation de deux façons de penser: la façon occidentale et la façon anglo-saxonne. *Occidentale:* „Verwaltungslehre", droit administratif français. *Anglo-saxonne:* le problème du rendement, „efficiency", productivité.

Il se passe maintenant un petit drame. Certains professeurs enseignent d'une façon juridique, d'autres enseignent sans culture juridique et sans culture d'ensemble. Ces derniers prétendent que l'on n'a pas besoin de culture générale, que seul le bon sens suffit. Les autres, les juristes, éxagèrent le poids du droit.

Aux États Unis, on a le „case system". En 1945, une loi sur la procédure administrative est entrée en vigueur. C'était une révolution pour le droit et pour l'enseignement. La loi donnait à la Cour Suprême une plénitude de compétence et laissait tout le dogme de la séparation des pouvoirs.

En France les professeurs des Sciences Politiques donnent surtout le „public administration" (voir l'Association des Sciences Politiques créée par l'Unesco); c'est aussi une révolution!

Qu'est-ce que c'est que la science de l'administration? Quelles sont ses limites? Voila ce que se demande le rédacteur de la „Revue des Sciences Administratives" [1] et il ne le sait pas.

L'orateur donne un exemple d'une nouvelle institution de droit privé qui était autrefois de droit public. En 1930 on a nommé un commissaire de l'Exposition Nationale du Travail. Il constituait des commissions, etc., ce qui se faisait par décret. En 1935, tout le monde est renommé et après la guerre c'est tout un corps. Ils distribuent des décorations, ils disposent de 6 ou 7 bâtiments, ils ont un service de 50 employés. Maintenant on en fait une fondation par un acte notarié.

La question se pose: qu'est-ce que l'Administration? Il y a des disciplines qui sont difficiles à définir. Le droit lui-même. Le droit administratif à plus forte raison. C'est une question d'opinion dominante, ce qui donne une leçon de modestie.

Il faut se rendre compte que le droit est au service de l'Administration. „Droit administratif", „droit de l'art d'administrer", „droit de la science de l'administration" – c'est égal comment on l'appelle. Il a comme but la science d'aider les gouvernements à servir le bien des peuples.

Prof. J. M. Pieters wil in de eerste plaats graag zijn waardering uitspreken over het werk, dat door de prae-adviseurs is verricht.

Het is zeer wel mogelijk, dat velen van de aanwezigen na lezing van

[1] M. Seeldrayers.

de prae-adviezen tot de conclusie zijn gekomen, dat ze tenslotte nog niet zo heel veel wijzer geworden zijn, maar ook dan behouden de prae adviezen toch deze aantrekkelijkheid, dat daarin op overzichtelijke wijze het materiaal is bijeengebracht dat kan bijdragen tot een bevestiging van het eigen inzicht in de materie.

Spreker mag wel zeggen, dat hij meer in het bijzonder met belangstelling kennis heeft genomen van de prae-adviezen van Prof. Simons en van Prof. de Visschere.

Wat de omschrijving van de bestuurs*kunde* betreft, meent hij dat de prae-adviezen niet zo heel veel hebben toegevoegd aan die welke door Prof. Van Poelje is gegeven. In België blijkt het woord bestuurskunde tot dusver vrijwel nooit te zijn gebezigd. De definities in de Angelsaksische landen, die Prof. Simons vermeldt en waarin de aanduiding kunde of wetenschap ontbreekt, zijn veeleer omschrijvingen van wat onder bestuur is te verstaan dan eigenlijke definities van bestuurs*kunde*. En de definitie, die Prof. Simons zelf van de bestuurskunde tracht te geven, namelijk „de leer van de organisatie van de openbare dienst", verschilt in wezen niet van die, welke Prof. Van Poelje gaf, toen hij stelde dat de bestuurskunde *leert* hoe men de openbare dienst het best inricht (dus organiseert) en leidt. Ook Prof. Van Wijnbergen komt tot het resultaat, dat het merendeel van de bestuurskundige verhoudingen de organisatieleer betreft.

Wat voorts de verhouding tussen de beide vakken, bestuursrecht en bestuurskunde, betreft, sluit spreker zich, ook na de bestudering van de prae-adviezen, toch gaarne aan bij wat daaromtrent door Prof. Donner is opgemerkt in het Algemeen Deel van Nederlands Bestuursrecht. Zoals deze daarin stelt, houdt het bestuursrecht zich ook bezig met de verhoudingen binnen het bestuur en met de vragen of de regels van het bestuursrecht zinvol zijn en aannemelijke resultaten opleveren en of de bestaande bestuursorganisatie voor de doeleinden, welke haar zijn gesteld, geschikt is.

Wanneer nu Prof. Simons, die daarmede instemt, naar spreker meent op goede gronden, tot de conclusie komt, dat het verkeerd is de bestuurskunde af te grendelen van het bestuursrecht, ziet spreker toch nog niet dadelijk, dat het wenselijk zou zijn de bestuurskunde als afzonderlijk studievak te introduceren, en zulks te minder, daar men het z.i. bepaald nog niet eens is geworden over de beantwoording van de door Prof. Donner in datzelfde Algemeen Deel opgeworpen vraag of de kennis, die naast kennis van en inzicht in het bestuursrecht nodig is om een verantwoord bestuur te kunnen voeren, ook systematisch te ordenen valt en als bestuurskunde tot een samenhangend geheel is te brengen.

Spreker meent, dat dit ook de reden is, waarom zijn leeropdracht aan de Tilburgse Hogeschool niet – zoals Prof. Simons en anderen menen – luidt: bestuurswetenschap als synoniem met bestuurskunde, maar „bestuurswetenschappen", de term die blijkens het prae-advies

van Prof. De Visschere, zowel in de Nederlandse taal als in de Franse taal (sciences administratives) ook in België gangbaar is, evenals in Frankrijk, en waartoe zowel het bestuursrecht als de bestuurskunde behoren, met dien verstande, dat de studie vooralsnog overwegend juridisch is gericht, met de bedoeling om aan de studenten in te scherpen, zoals het door Prof. Donner is geformuleerd, dat het voor het bestuur bedenkelijker is, wanneer zijn optreden rechtens niet te verantwoorden valt dan wanneer er economisch of psychologisch iets aan hapert.

Vooralsnog is in Tilburg alleen het bestuurs*recht* examenvak in de economisch-bestuurswetenschappelijke richting voor het doctoraal examen, dat voorts omvat: staatsrecht, economie, bedrijfshuishoudkunde (w.o. organisatieleer), leer der openbare financiën, wijsbegeerte van staat en gemeenschap en een keuzevak.

In Tilburg is het dus zo, dat men daar eigenlijk heeft de variant, die Prof. Simons ook voor de studie in de rechtswetenschappen te verwezenlijken acht, namelijk dat bestuursrecht en bestuurskunde bij het onderwijs tot één vak de „bestuurswetenschappen" zijn gecombineerd, en dat de docent van de door hem te bespreken onderwerpen zowel de bestuursrechtelijke zijde (waarop de nadruk valt) als de bestuurskundige zijde behandelt.

Min of meer op dezelfde wijze dus waarop Wigny in zijn handboek „Droit administratif, principes généraux" de stof behandelt en in overeenstemming met de wijze, waarop Prof. Simons stelt, dat hier te lande ook het Staatsrecht wordt gedoceerd, waarbij namelijk de ontwikkeling van de staatsinstellingen in haar historie wordt geschetst en *ook* veel aandacht wordt geschonken aan vragen van organisatie en doelmatigheid.

Spreker gelooft, dat op deze wijze eigenlijk veel minder gevaar bestaat voor een verdubbeling van onderwijs en studie, waarvoor Prof. Simons vreest, dan wanneer bestuursrecht en bestuurskunde afzonderlijk worden gedoceerd.

Prof. mr D. Simons dankt in de eerste plaats het bestuur van de Vereniging voor Administratief Recht voor de gelegenheid, die hem geboden is, andermaal als prae-adviseur te mogen optreden. Hij heeft gaarne aan het desbetreffende verzoek voldaan.

Spreker zegt zich na de debatten te hebben afgevraagd waarvoor hij eigenlijk zijn prae-advies heeft uitgebracht. De inhoud, de naam, de vraag of bestuurskunde een wetenschap is, de methode, de verhouding tot het bestuursrecht en de politieke wetenschappen en de wenselijkheid of de mogelijkheid om bestuurskunde als vak te doceren zijn allemaal betwist.

Prof. Van Poelje heeft gezegd, dat de naam bestuurswetenschap in de leeropdracht van de Economische Hogeschool te Rotterdam is toe te schrijven aan een toeval. Men zou eigenlijk moeten spreken over

bestuurswetenschappen. Bestuurskunde is volgens spreker toch ook een duidelijk enkelvoud. Die naam is bewust gekozen. Bestuurskunde moest in verband worden gebracht met bestuursrecht. Voorts moest de verhouding tussen beide worden bepaald.

Er is gevraagd: wat is het object van de bestuurskunde? Spreker ziet een duidelijk omlijnd object, n.l. de organisatie van het bestuur. Hij verwijst in dit verband naar de aardrijkskunde, die niet een methode heeft maar wel een omlijnd bolvormig object. De organisatie van het openbaar bestuur is studie-object van de bestuurskunde.

Ook het gezichtspunt: de doelmatigheid, is betwist. Wellicht kan beter gesproken worden van geschiktheid voor het doel; deze term is niet zo geladen met gevoelswaarde als doelmatigheid. Het gezichtspunt ziet dan op de geschikte methode om het doel te bereiken.

Spreker ziet de organisatie niet alleen statisch doch ook als iets dynamisch; zij omvat dus ook de functionnering. Een afzonderlijke vraag is voor welk doel de organisatie in haar functionnering moet werken. Deze vraag wordt niet door de bestuurskunde beantwoord. De bepaling van het doel van het bestuur is geen taak en object van de bestuurskunde. Wel het onderzoek of de middelen voor een eenmaal bepaald doel geschikt zijn.

Men kan naar zijn mening van oordeel zijn, dat aan de vereisten voor een wetenschap is voldaan. Tegen de aanduiding toegepaste wetenschap heeft hij echter geen bezwaar, ook al zijn er op dit terrein studies verricht van meer theoretische aard. Zo vermeldt hij, dat onder leiding van L. White studies hebben plaats gevonden over de wijze waarop public administration gefungeerd heeft in vroeger jaren. Van toegepaste wetenschap is sprake indien men de verkregen gegevens gaat toepassen op een probleem, dat zich in de practijk voordoet.

De vraag of bestuurskunde soms ook een kunst is beantwoordt spreker met te zeggen, dat bij iedere practische uitoefening een zekere kunst te pas komt. Dit neemt echter niet weg, dat er plaats is voor systematische bestudering van de stof.

De vraag van hulpwetenschap of wetenschap is naar het oordeel van de heer Simons niet belangrijk. Elk vak van wetenschap moet ook van andere wetenschappen gebruik maken.

Met betrekking tot de vraag of bestuurskunde tot de wetenschap der politiek behoort, merkt spreker op, dat hij, indien men van wetenschappen der politiek uitgaat, deze vraag bevestigend beantwoordt. Onder politieke wetenschap als enkelvoud is te verstaan, de bestudering van de politieke meningsvorming en machtsbereiking en in mindere mate de bestudering van de politieke machtsuitoefening. Bij de bestuurskunde gaat het om de organisatie van het openbaar bestuur, de structuur en de functionnering en de geschiktheid tot het doel, waarbij met de werkelijke politieke machtsverhoudingen rekening moet worden gehouden. Er is dus wel enige samenhang.

De vraag of bestuurskunde als vak gedoceerd kan worden beant-

woordt spreker bevestigend. Het vak heeft een eigen methodiek. Men beschouwt de instituten en hun functionnering en let daarbij minder op de juridische aspecten dan op de werking in de practijk. Het verdient aanbeveling mede door vergelijking met buitenlandse instellingen tot een goed inzicht te geraken.

Met deze opmerking is spreker gekomen aan de practische zijde van het onderwerp: wat kan bestuurskunde ons bieden? Spreker heeft in zijn prae-advies er op gewezen, dat de beheersing van de stof van het administratief recht reeds zoveel inspanning eist, dat de bestudering daarvan minder aandacht aan de niet-juridische zijde van het bestuur kan schenken. Er is volgens spreker geen principiële tegenstelling tussen bestuursrecht en bestuurskunde naarmate de rechtspraak meer geneigd is de bestuurshandelingen onder haar toezicht te betrekken. Maar ook al zou worden aangenomen, dat elke overheidshandeling ook een juridisch aspect heeft, dan nog heeft het nut bestuurskunde als afzonderlijk vak te bestuderen.

In ons kleine land zijn wij sterk geneigd alleen maar te letten op hetgeen zich in eigen land voordoet; te weinig wordt naar buitenlandse oplossingen gekeken. Aan het bestuur worden thans zodanige eisen gesteld, dat men niet meer kan volstaan met de juridische bestudering van de problemen. In de Verenigde Staten en Engeland wordt reeds sinds lang public administration gedoceerd. Spreker acht daarom bezinning op dit punt gewenst. Indien hij daartoe heeft bijgedragen, acht hij zich voor zijn moeite voldaan.

Prof. Mr S. F. L. Baron van Wijnbergen begint zijn repliek met te zeggen, dat een van de eerste dingen, die hij constateerde, toen hij zich in het probleem ging verdiepen, was dat het onderwerp niet eenvoudig was. Het vraagstuk van de verhouding bestuursrecht-bestuurskunde is van een andere orde dan de problemen, die de Vereniging voor Administratief Recht in het begin van haar bestaan aan de orde heeft gesteld. Staatsrecht of privaatrecht zijn wetenschappen of onderdelen daarvan, waarvan men weet, wat men er aan heeft. Bij bestuurskunde is dat in het geheel niet het geval. Het eerste probleem dat zich hierbij voordoet, bestaat uit het vaststellen van wat onder bestuurskunde moet worden verstaan. Hierover is in de Verenigde Staten vrij lang gestreden. Daar is men begonnen met wat men public administration noemt op te vatten als een soort empirische wetenschap. Men meende, dat men, wanneer de feiten goed waren bestudeerd, men voor elke situatie de juiste bestuursmaatregel zou kunnen afleiden. Men ging daarbij uit van het doel, dat het bestuur voor ogen moest hebben. Dit doel was een complex van desiderata, voornamelijk van materiële aard, die werden samengevat onder het begrip „good life", door White aangeduid als de gezondheid, het welzijn van de grote massa. Dit als vanzelfsprekend aanvaarde doel, althans een herinnering eraan, meende spreker nu te hebben opgemerkt in de desbetreffende passage

in het boek van Prof. Van Poelje. De heer Van Wijnbergen is van oordeel, dat het verschil tussen overheid en onderneming niet in de eerste plaats hierin ligt dat de een dit de ander dat doel heeft, maar in de omstandigheid, dat het doel van de bestuursactiviteit telkens opnieuw moet worden vastgesteld. De overheid moet voortdurend nagaan wat de gemeenschap op elk moment van het bestuur vraagt. Nu is het niet zo, dat elke overheidsactiviteit voortdurend opnieuw moet worden afgewogen. Het feit, dat er een vervoersonderneming is, wil nog niet zeggen, dat het bestuur zich aan het begin van elke dag moet afvragen of het de bussen wel zal laten uitrijden. Maar terwijl de particuliere ondernemer slechts op het rendement behoeft te letten, moeten bij een overheidsonderneming een groot aantal belangen tegen elkaar worden afgewogen. Het belang van het bestuursapparaat zelf speelt daarbij geen rol.

De gedachte van een als het ware vanzelfsprekend doel, waarvan het probleem alleen maar bestaat uit de vraag hoe het moet worden bereikt, is geleidelijk aan losgelaten. Ook in de Verenigde Staten heeft men geconstateerd, dat men er niet helemaal mee uitkomt. Men is zich bewust geworden, dat er een aantal elementen in het bestuur verscholen zijn, die niet onder de empirische methode te vangen zijn. Men is daarna gaan onderscheiden in een administratief en een politiek gedeelte. Na afscheiding van het politieke deel zou de uitvoering van het administratieve deel een kwestie van doelmatigheid zijn, van het zoeken naar de technisch juiste middelen. Deze afscheiding heeft op den duur niet bevredigd. Men kwam toen tot de overtuiging, dat met betrekking tot het hele bestuur onderscheid is te maken tussen het nemen van beslissingen en de technische uitvoering daarvan, waarbij zelfs de laagste ambtenaar een zekere vrijheid van beslissen moet hebben. Dit komt overeen met wat spreker heeft willen betogen, n.l. dat bestuursbeslissingen niet te scheiden zijn in een rechtmatigheids- en doelmatigheidsbeslissing. Elke bestuursbeslissing is mede belangenafweging. Deze belangenafweging is eerst goed mogelijk als men de belangen goed kan waarderen en men alle bijzonderheden kent.

Verschillende sprekers hebben, aldus de heer Van Wijnbergen, gezegd, dat er bestuurshandelingen kunnen worden aangewezen, die geen beperking van vrijheid van de burgers inhouden.

De stelling, dat bestuur beperking van de vrijheid van anderen is, heeft spreker vooreerst bedoeld ten aanzien van bestuur in eigenlijke zin, niet ten aanzien van de voorbereidingshandelingen; die hebben echter in een verwijderd verband invloed op de vage sfeer van de burgers. Zo zal het treffen van een gemeenschappelijke regeling uiteindelijk toch invloed hebben op het ingrijpen in die vrijheid.

Spreker heeft niet geschroomd, dat bestuur alleen, wel dat het steeds belangenafweging is. Zelfs bij een weinig gezagsmatige activiteit als „public relations" zal men toch nog altijd moeten afwegen de financiële kant van de zaak en het nut, dat ervan verwacht wordt; men

is niet vrij met overheidsgelden te handelen naar verkiezing. Steeds zal moeten worden nagegaan of de in het leven te roepen voorziening verantwoord is.

Met betrekking tot de opmerking van de heer In 't Veld, dat spreker hem ten onrechte een inconsequentie in de schoenen zou hebben geschoven zegt hij, dat het betoog van de heer In 't Veld hem niet geheel heeft kunnen overtuigen. Als de heer In 't Veld zegt, dat bestuurskunde tot onderwerp heeft wat men aanduidt als het vrije goedvinden der administratie, dan moet dat toch wel inhouden, dat voor dat gebied geen bestuursrecht geldt. Maar dan zal daar naar andere dan juridische maatstaven moeten worden geoordeeld; rechtmatigheid en doelmatigheid zouden daar dus niet meer in elkaars verlengde liggen.

Als spreker in zijn definitie heeft gezegd, dat de bestuurskunde zal nagaan welke middelen het bestuur ter bereiking van zijn doel kan gebruiken dan is hiermede bedoeld een mogelijk of een rechtens bepaald doel, niet een doel, dat door bestuurskundige redeneringen kan worden gevonden.

Bij de economische wetenschap kan men allerlei doelmatigheidsvragen bestuderen. De economie kan echter niet aangeven, welke economische middelen in concreto moeten in de zin van behoren te worden aangewend. Dit is een waarderingskwestie, waarbij ook niet-economische aspecten ter sprake komen.

Omtrent het onderscheid tussen bestuurskunde en bestuursrecht merkt spreker op, dat doelmatigheid en rechtmatigheid niet samenvallen. Beide spelen echter bij een beslissing een rol. Ze kunnen wel worden onderscheiden, zij zijn echter niet te scheiden.

De vraag van de heer Rijpperda Wierdsma op welke grond spreker het administratief beroep tot bestuur rekent beantwoordt hij met te zeggen, dat hij niet is uitgegaan van een verschil in functie. Spreker is n.l. van oordeel, dat indien een overheidsorgaan een leidende werkzaamheid heeft, die mede de beslissing van geschillen omvat, deze laatste activiteit als een geheel met de overige werkzaamheden moet worden gezien. Alleen het beslissen van geschillen door daarin gespecialiseerde onafhankelijke organen zou hij niet tot bestuur willen rekenen. Indien een overheidsorgaan eigener beweging werkzaamheden verricht dan zou spreker ook zijn „lijdelijke" werkzaamheden zoals administratief beroep onder bestuur willen brengen, omdat deze twee soorten van activiteit dan nauw met elkaar samenhangen.

De heer Rijpperda Wierdsma kan voorts niet instemmen met zijn opmerking dat administratie in het Nederlands alleen boekhouding betekent. Spreker is het er mede eens, dat in bestuurskringen van administratie wordt gesproken als synoniem van bestuur. In het algemeen verstaat men echter onder administratie boekhouding in ruime zin. Hierin ligt het verschil met het Franse administration, dat mede bestuur betekent. Mede omdat er nu in Nederland redenen aanwezig kunnen zijn, dat er een beperkt begrip van bestuur ontstaat, geeft de

heer Van Wijnbergen de voorkeur aan het gebruik van de term bestuursrecht.

Tot besluit van zijn wederwoord gaat de spreker nog in op de vragen wat is bestuurskunde, is bestuurskunde een wetenschap en zo ja wat voor een wetenschap. De heer Rijpperda Wierdsma heeft gezegd, dat doelmatigheid alleen nooit object van een wetenschap kan zijn. De heer Van Wijnbergen meent, dat het uitgangspunt gezocht moet worden bij de sociologie. Amerikaanse onderzoekers zijn begonnen het bestuur als een maatschappelijk verschijnsel te gaan bestuderen. Wellicht is hier een parallel te trekken met de verhouding tussen strafrecht en criminologie. De criminologie is door Prof. Langeveld beschreven als practische sociologie[1]. Misschien zou bestuurskunde ook zo kunnen worden bezien. Bestuurskunde zou dan dezelfde rol kunnen vervullen bij bestuur als de criminologie bij de strafrechtspleging. De beslissing van de strafrechter is uiteindelijk een juridische beslissing, die beïnvloed wordt door een criminologische ondergrond. Spreker zou bestuurskunde willen beschouwen als een wetenschap die de bestuurder het materiaal verschaft om een rechtvaardig bestuur mogelijk te maken, daarbij in het midden latend overigens of alle vereisten voor een wetenschap aanwezig zijn. Zo bezien is bestuurskunde hulpwetenschap voor de wetenschap van het bestuursrecht.

De *Voorzitter* dankt de prae-adviseurs voor hun prae-adviezen en ook voor de heldere wijze waarop zij de vragen hebben beantwoord en voor de overtuigende manier waarop zij hun standpunt hebben verdedigd. Spreker meent te mogen zeggen dat door hun uiteenzettingen verheldering is gebracht in het probleem: bestuursrecht–bestuurskunde. 't Lijkt hem niet onmogelijk, dat we op de vergadering terugziende tot de conclusie zullen komen dat we op verschillende punten tot een duidelijker inzicht zijn gekomen. De prae-adviseurs hebben er veel toe bijgedragen om tot een oplossing te komen van het probleem van de verhouding tussen bestuursrecht en bestuurskunde.

Hierna sluit de voorzitter de vergadering.

[1] Vgl. Enige inleidende beschouwingen over het object der criminologie, Tijdschr. v. Phil. 1942, blz. 269 e.v.

II

VERSLAG VAN DE HUISHOUDELIJKE VERGADERING OP 20 MEI 1955

Volgens de presentielijst zijn aanwezig de volgende leden, vertegenwoordigers van donateurs en belangstellenden:

Mej. mr M. Akkeringa Frank, Amsterdam; mr G. Baas, Baarn; J. S. Bakker, Wageningen; mr P. S. Bakker, 's-Gravenhage; mr G. J. Balkenstein, 's-Gravenhage; J. van Beekum, Zwolle; mr A. D. Belinfante, Voorburg; H. N. van den Berg, Hoofddorp; P. Bergsma, Hilversum; mr F. J. J. Besier, 's-Gravenhage; mr F. J. Beunke, 's-Gravenhage; dr A. Blaauboer, Zwolle; mr A. Blom, Utrecht; P. J. H. de Boer, Boxtel; mr J. A. Boeren, Breda; mr F. R. Böhtlingk, Oegstgeest; A. du Bois, Alkmaar; mr J. Bos, 's-Gravenhage; P. J. Bozelie, Alkmaar; H. A. Brasz, 's-Gravenhage; mr E. Brederveld, Leiden; mej. mr W. de Broekert, 's-Gravenhage; J. A. van Broekhoven, Tilburg; dr A. W. J. Brückel, 's-Gravenhage; mr F. H. van der Burg, Delft; mr B. R. Canneman, Hoorn; mr C. C. M. Collard, Amsterdam; mr J. P. A. Coopmans, 's-Hertogenbosch; mr H. Cost Budde, Voorburg; mr R. Crince le Roy, 's-Gravenhage; mr Th. van Dam, Utrecht; mr W. Derksema, Tiel; mej. W. J. van Deventer, 's-Gravenhage; J. Dietz, Leidschendam; drs D. J. van Dijk, Wassenaar; G. van Dijke, Zeist; mr Th. A. van Dijken, 's-Gravenhage; mr W. Duk, 's-Gravenhage; mej. mr A. M. E. van Dunné, 's-Gravenhage; A. M. Dijk, Rotterdam; mr H. G. Engelberts, Utrecht; A. A. Engelman, Utrecht; mej. mr B. Engers, Amsterdam; mr C. Ensing, Amsterdam; mr J. W. van Eykern, 's-Gravenhage; mr J. W. G. Floor, 's-Gravenhage; J. J. J. M. Festen, Soest; mr H. Fortuin, Hilversum; mej. mr A. Geerts, 's-Gravenhage; J. A. Gehlen, Geleen; dr B. de Goede, Arnhem; mr A. M. Groot, 's-Gravenhage; mr G. Gründemann, Leiden; mr A. J. Hagen, Voorburg; A. M. van der Ham, 's-Gravenhage; dr C. van Haren, 's-Gravenhage; mr G. Helmig, Noordwijk; W. F. A. Heemskerk, Arnhem; H. J. Hendriks, Beek; H. L. Hoogenhuis, Utrecht; mevr. mr H. A. Huart-Engelsman, 's-Gravenhage; B. Ike, Noordwijk; prof. mr E. H. s' Jacob, Groningen; mr J. F. Jansen, Arnhem; mr H. J. M. Jeukens, 's-Gravenhage; mr G. E. de Jongste, Rotterdam; mr A. W. Joolen, Dordrecht; mr L. Keyzer, Nijmegen; jhr mr H. F. van Kinschot, Leiden; mr H. N. M. Klooster, Helmond; mej. mr C. A. Kluyver, Leiden; mr C. Kooiman, Kwadijk; mr W. R. H. Koops, 's-Gravenhage; mr J. Korf, Arnhem; M. Kortekaas, Noordwijk; mr A. J. P. Koster, 's-Gravenhage; mr J. H. Kuiper, Zeist; J. Küppers, Utrecht; R. Laauw, Terschelling; J. G. de Lange, Almelo; T. Leenhouts, Leiden; dr W. F. Leemans, Arnhem; dr L. Les, Rotterdam; H. W. B. Lindeman, Arnhem; mr F. F. Lindeman, Rotterdam; H. F. A. Lohman, Boxtel; J.

van Loevezijn, Haaksbergen; W. van Luipen, Emmen; prof. dr J. H. A. Logemann, 's-Gravenhage; mr Ph. Loggers, Utrecht; mr J. H. van der Meide, Voorburg; M. J. Merkelbach, Maastricht; mr G. Mesdag, Leeuwarden; mr G. A. A. Middelberg, mr A. F. Molleman, Arnhem; mr A. Mulder, 's-Gravenhage; mr F. L. Neppérus, Amsterdam; mr F. Niendieker, 's-Gravenhage; A. M. Nieuwenhuisen, Ridderkerk; mr H. P. Nieuwenhuisen, 's-Gravenhage; H. J. Nippérus, Amsterdam; jhr mr A. van Nispen tot Pannerden, 's-Gravenhage; mr E. H. Nuver, Amersfoort; P. W. Oosterhoff, 's-Gravenhage; mr J. H. Peeman, Hoorn; mr H. E. Phaf, Haarlem; prof. mr J. M. Pieters, Tilburg; prof. dr G. A. van Poelje, 's-Gravenhage; dr S. O. van Poelje, 's-Gravenhage; prof. mr C. H. F. Polak, Leiden; prof. mr C. W. van der Pot, 's-Gravenhage; prof. mr W. F. Prins, Utrecht; mr H. P. W. Radier, 's-Gravenhage; mr L. R. J. ridder van Rappard, Gorinchem; mr B. L. de Regt, 's-Gravenhage; L. G. van Reyen, 's-Hertogenbosch; mevr. mr Chr. de Ruyter-de Zeeuw, Rotterdam; prof. mr I. Samkalden, Wageningen; S. W. Schellinger, Oosterbeek; mr J. Th. Scherpenhuisen, Amsterdam; mr L. J. Schippers, Voorburg; mej. mr A. P. Schilthuis, 's-Gravenhage; P. A. Schobben, Sittard; mr J. H. Scholten, 's-Gravenhage; mr J. Schoonenberg, Doorn; mr G. H. L. Schreurs, 's-Gravenhage; mr J. A. Schuering, 's-Gravenhage; mevr. mr J. C. C. Schuering-Pastor, 's-Gravenhage; dr mr J. B. Sens, Heerlen; W. Seuren, 's-Gravenhage; mr U. J. W. Sibmacher van Nooten, Rotterdam; K. Sikma, Zaandam; prof. mr D. Simons, 's-Gravenhage; mr J. H. Spaan, Rotterdam; mr J. G. Steenbeek, 's-Gravenhage; G. P. Sterrenberg, Elst; P. C. van Straalen, Amersfoort; mr E. Stricker, Leiden; mr P. Tellegen, Terneuzen; mr H. J. Theulings, Oosterhout; J. M. Tinga, 's-Gravenhage; H. Tulp, Amsterdam; J. Veenstra, Velsen; prof. mr W. G. Vegting, Amsterdam; mr J. in 't Veld, 's-Gravenhage; W. A. J. Verhagen, Geldrop; mr J. H. Vergragt, 's-Gravenhage; mr H. G. Verhoeff, Bussum; J. van Viegen, Zwijndrecht; mr J. G. R. Vos, Lienden; prof. mr C. W. de Vries, 's-Gravenhage; mr J. de Vries, Arnhem; mr R. A. van der Wall Bake, 's-Gravenhage; J. W. Walraven, Schinveld; mr H. B. J. Waslander, Amsterdam; R. de Weert, Nunspeet; mr G. C. van der Willigen, Lekkerkerk; A. L. Wilkeshuis, Wassenaar; mej. mr A. M. E. te Winkel, Amsterdam; dr J. Winsemius, Delft; mr J. Woltjer, Leeuwarden; mr H. D. van Wijk, 's-Gravenhage; prof. mr S. F. L. baron van Wijnbergen, Nijmegen; H. M. van der Zanden, Enschede; mr F. J. Zürcker, 's-Gravenhage; mr B. L. A. van Zwieten, 's-Gravenhage.

Van het bestuur zijn aanwezig:

Prof. mr A. M. Donner, Amsterdam; mejuffrouw mr H. J. D. Revers, 's-Gravenhage; mr H. M. L. H. Sark, Wassenaar; mr E. J. N. M. Bogaerts, Vught; mr J. M. Kan, 's-Gravenhage; mr A. Kleyn, Meppel; dr C. N. M. Kortmann, Breda; mr dr T. Kruyff, Utrecht;

prof. mr J. V. Rijpperda Wierdsma, Leiden en mr G. J. C. Schilthuis, Rotterdam.

Uit België wonen de vergadering bij de heren F. Vrancken, Eerste president bij het Rekenhof en E. P. Seeldrayers, secr.-generaal van het Ministerie van Algemeen Bestuur en Pensioenen.

De *Voorzitter* opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom, in het bijzonder de Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht. Het verheugt hem, dat de nieuwe Commissaris de traditie voortzet van zijn voorganger, die èn voor hij in het bestuur zitting had èn later als bestuurslid steeds de algemene vergaderingen heeft bijgewoond. Ook de heer Mulder, die als vertegenwoordiger van de minister van Justitie aanwezig is, wordt door de voorzitter in het bijzonder welkom geheten. De burgemeester van Utrecht is wegens verblijf buitenslands verhinderd aanwezig te zijn.

Over de *notulen* van de vergadering van 20 Mei 1954 (opgenomen in geschrift XXX) worden geen opmerkingen gemaakt. Zij worden onder dankzegging aan het secretariaat goedgekeurd.

Vervolgens leest de secretaresse haar *verslag over 1954* (zie bijlage I) voor; dit wordt met een woord van dank aan de secretaresse vastgesteld.

Het *financiële verslag* over 1954 (zie bijlage II) wordt door de penningmeester uitgebracht. Er is geen reden tot zorg over de financiën van de Vereniging; het ledental en getal donateurs groeit gestadig. De *kascommissie* deelt bij monde van de heer Oosterhoff mede dat zij de administratie van de penningmeester heeft bekeken en geen enkele oneffenheid heeft ontdekt. De heer Sark verdient alle hulde voor zijn beheer. Het financiële verslag wordt vervolgens vastgesteld. Ook de *begroting voor 1955* (zie bijlage II), die nog in overleg met de kascommissie is bekeken, wordt overgenomen.

In de kascommissie voor 1955 worden benoemd de heren P. W. Oosterhoff, dr S. O. van Poelje en mr C. van Haren.

De heer Sark, die als bestuurslid moet aftreden en zich niet herkiesbaar heeft gesteld, constateert dat de vereniging zich in een bloeiende financiële toestand bevindt; met een gerust hart kan hij de financiën aan zijn opvolger overdragen, die ze ook met een gerust hart kan aanvaarden. Het doet de heer Sark veel genoegen dat hij de financiën in zo gunstige staat kan overdragen. De voorzitter dankt de heer Sark voor al het verdienstelijke werk, dat hij in de 13 jaar die hij penningmeester is geweest voor de vereniging heeft gedaan. Samen met de secretaresse heeft hij na 1945 met grote energie gepoogd – en hij is in die poging goed geslaagd – in de financiële toestand van de vereniging verbetering te brengen. Aan het bestuurslidmaatschap van de heer Sark houdt de vereniging een bijzondere herinnering. De vergadering onderstreept dit met applaus.

Hierna stelt de Voorzitter aan de orde de *bestuursverkiezing*. Aan de

beurt van aftreden zijn mejuffrouw mr H. J. D. Revers, mr H. M. L. H. Sark en mr dr T. Kruyff. Op voorstel van het bestuur wordt mejuffrouw Revers met een hartelijk applaus bij enkele candidaatstelling herbenoemd. De Voorzitter is verheugd dat nu de vereniging de heer Sark als vast punt in het vervolg moet missen, althans het andere vaste punt – mejuffrouw Revers, die al sinds de oprichting van de vereniging secretaresse is – behouden blijft.

Tot leden van het stembureau worden benoemd prof. mr C. H. F. Polak en mr A. D. Belinfante. Bij de uitslag van de stemming blijkt dat zijn uitgebracht 122 geldige stemmen; in de vacature-Sark zijn 59 stemmen uitgebracht op de heer Prins, 60 op de heer Vegting en 2 blanco; in de vacature-Kruyff zijn 48 stemmen uitgebracht op de heer Mulié, 67 op de heer Wierda en 6 blanco; één stembiljet vermeldt de namen van de heren Vegting en Prins. Het stembureau staat hier voor een conflict tussen bestuursrecht en bestuurskunde. De Voorzitter meent dat het bedoelde stembiljet ongeldig is en dat derhalve de heer Vegting gekozen is in de vacature-Sark en de heer Wierda in de vacature-Kruyff.

De heer Vegting, die ter vergadering aanwezig is, aanvaardt zijn benoeming. De heer Wierda zal van zijn benoeming bericht worden gestuurd.

Hierna *sluit* de voorzitter de huishoudelijke vergadering.

JAARVERSLAG VAN DE SECRETARESSE OVER 1954

Het jaar 1954 heeft zich door niets bijzonders gekenmerkt en zou in zoverre als minder belangrijk voor onze Vereniging kunnen worden beschouwd dan het jaar 1953, toen het rapport van de Commissie Algemene Bepalingen verscheen en een buitengewoon congres hierover gehouden werd. Wij kunnen echter niet ieder jaar met zo iets belangrijks als het rapport van deze Commissie voor de dag komen en bovendien is dit rapport in de loop van dit jaar over ons land verspreid en door vele mensen gelezen. Wat zijn uitwerking zal zijn op de toekomstige *wetgeving* kunnen wij niet voorspellen, maar dat het door velen gekocht en bestudeerd werd is mij op twee manieren gebleken: 1e. doordat onze Vereniging over het afgelopen jaar een bijzonder hoog creditsaldo bij onze uitgever, de firma Tjeenk Willink te Haarlem, had wegens „verkoop van geschriften" – wat in hoofdzaak door het rapport Algemene Bepalingen kwam en 2e. doordat ik af en toe studenten van een bepaalde, mij bijzonder na aan het hart liggende Universiteit, hoor klagen dat ons boekje, dat zij moeten bestuderen, toch „zo moeilijk is"!

Overigens heeft de commissie, niet in 1954 maar in 1955, nog twee maal vergaderd om de opmerkingen van het buitengewoon congres van October 1953, alsmede de van een aantal departementen binnengekomen beschouwingen, nog eens aan een critisch onderzoek te onderwerpen. Waarschijnlijk zal er nog een „nabeschouwing" van de commissie komen, die dan samen met het verslag van het congres zal verschijnen.

Dit over ons boekje „A.B. van Administratief Recht", mededelingen die in een Jaarverslag over 1954 dus eigenlijk alleen thuis horen als verslag van het onzichtbare en indirecte werk van onze Vereniging! Van het zichtbare werk noem ik in de eerste plaats ons congres, dat op 21 Mei werd gehouden, volgens de traditie in Esplanade in Utrecht. Het onderwerp was „Politiedwang", inleiders waren Prof. mr W. F. Prins en mr H. D. van Wijk. Uit de debatten, waaraan 14 leden deelnamen, bleek wel dat er op dit gebied zeer uiteenlopende meningen bestaan, de inleiders vonden bestrijding en steun, en het bestuur vleit zich dan ook dat het zowel met het onderwerp als met de inleiders een goede keus heeft gedaan. Bleek dit ook uit de bijzonder grote opkomst, nl. ruim 150 personen? Dit kan óók een gevolg zijn van het feit dat onze congressen langzamerhand voor velen een traditie zijn geworden, een gebeurtenis die zij niet willen missen – en ook hiermede mogen wij ons geloof ik feliciteren.

Een ander deel van het congres vormt ook de – eveneens tot traditie geworden – openingsrede van de Voorzitter. Hij herdacht ditmaal

het feit dat de Vereniging op 4 Maart 15 jaar had bestaan en knoopte hieraan een beschouwing vast over de plaats van het „*administratief recht*" in de studie van „*het bestuur*", waarin hij, een vergelijking trekkende met de V. St. van Amerika, onze Vereniging een typisch kind van het vasteland van Europa noemde. Deze rede van de voorzitter, die de directe aanleiding was tot de keuze van het onderwerp van het congres van 1955, is, tezamen met de debatten over de politiedwang, opgenomen in Geschrift XXX van de Vereniging.

Leden. In het voorjaar van 1954 werd een actie gevoerd voor het winnen van nieuwe leden en donateurs. In mijn vorig jaarverslag heb ik al medegedeeld dat deze actie een groot succes is geworden; ook via het congres kregen wij nieuwe aanmeldingen. Tenslotte heeft onze Vereniging nu 451 leden en 84 donateurs, tegen 420 leden en 57 donateurs in Mei van het vorig jaar.

Bestuur. In het bestuur werden de heren Prof. mr A. M. Donner en mr A. Kleyn herkozen. In de plaats van mr Kallen, die slechts korte tijd deel had uitgemaakt van het bestuur en zich om gezondheidsredenen niet herkiesbaar stelde, werd gekozen mr E. J. N. M. Bogaerts te 's-Hertogenbosch. Helaas moet ik hierbij vermelden dat de heer Kallen na een langdurige ziekte korte tijd geleden overleden is. Wij verliezen in hem een van de oudste leden van de Vereniging: hij is van de oprichting af lid geweest.

Het bestuur vergaderde in het verslagjaar twee keer.

Met *België* onderhielden wij ook dit jaar goede betrekkingen. Op ons congres waren door plotselinge verhindering ditmaal geen gasten uit België aanwezig. De in 1951 begonnen uitwisseling van geschriften met de „Dienst van de Buitenlandse Wetgeving" van het Belgisch Ministerie van Buitenlandse Zaken werd voortgezet. Het was ons een genoegen een Belgische hoogleraar, Prof. F. de Visscherè, bereid te vinden voor het congres 1955 een prae-advies uit te brengen.

De door het Nederlands en het Belgisch Instituut voor Bestuurswetenschappen jaarlijks gehouden „Administratieve Dag" had dit jaar in October plaats, in Amsterdam. Het onderwerp was „De mogelijkheden en de practijk van de samenwerking tussen gemeenten onderling en tussen de gemeenten en derden". Ons bestuur was door de secretaresse vertegenwoordigd. De prae-adviezen werden opgenomen in Bestuurswetenschappen van November 1954; een verslag, ditmaal niet in de vorm van „verkorte notulen" maar van een samenvattend verslag (van de hand van mr J. van der Meide), is verschenen in „Bestuurswetenschappen" van Maart 1955.

Van het tijdschrift „Bestuurswetenschappen" is overigens niets bijzonders te vermelden. Als altijd staat de redactie, waarin een aantal leden van het bestuur van onze Vereniging zitting hebben, gaarne open voor suggesties en critiek.

Tenslotte zij nog een nieuwe activiteit vermeld van de Vereniging,

waarvan de leden in Den Haag en omstreken hebben kunnen profiteren. Tezamen met de afdeling Den Haag van het Genootschap Nederland-Frankrijk organiseerden wij een cursus „Frans voor beoefenaars van het Administratief Recht", die gegeven werd door Mademoiselle Mitchell, werkzaam aan de Griffie van het Int. Hof van Justitie. De belangstelling was overweldigend: er meldden zich 40 cursisten aan, bijna allen leden van onze Vereniging, waaronder enigen uit Leiden en zelfs één uit Utrecht – ons Utrechtse bestuurslid! Wij moesten dan ook het gezelschap in twee clubs splitsen. Ofschoon de deelneming tegen het einde van het seizoen wel wat verminderde, was de cursus toch zeer geslaagd en velen hebben gevraagd hem het volgend jaar voort te zetten. De waardering voor Mademoiselle Mitchell, die zich geheel belangeloos ter beschikking stelde, was algemeen. Behalve Frans administratiefrechtelijke termen leerden wij ook een stuk Frans administratief recht!

Met dit uitstapje naar een gebied, dat niet tot het gewone arbeidsveld van onze Vereniging behoort, moge ik dit jaarverslag besluiten.

Mei 1955. H. J. D. REVERS

BIJLAGE II

VERENIGING VOOR ADMINISTRATIEF RECHT

REKENING EN VERANTWOORDING OVER HET JAAR 1954

ONTVANGSTEN		UITGAVEN		
Contributies 1954	f 4.402.—	*Bestuursuitgaven:*		
„ 1955	„ 144.—	bureaukosten	f 164.25	
Verkochte geschriften	„ 180.93	telefoon	„ 3.90	
Rente Spaarbank	„ 52.06	porti	„ 71.70	
		propaganda	„ 106.73	
				f 346.58
		Inningskosten contributies		„ 7.95
		Geschriften		„ 2.587.05
		Kosten verslagen vergadering 27 Nov. 1953		„ 116.55
		Algemene vergadering		
		convocatie	f 35.03	
		zaalhuur, lunch	„ 50.25	
		verslag	„ 100.—	
		reiskosten	„ 42.50	
				„ 227.78
		Commissie Algemene Bepalingen		„ 24.—
		Saldo		„ 1.469.08
	f 4.778.99			f 4.778.99

BEGROTING 1955

Contributies	f 4.400.—	*Bestuursuitgaven:*		
Verkochte geschriften	„ 545.—	bureaukosten	f 275.—	
Rente Spaarbank	„ 55.—	telefoon	„ 5.—	
		porti	„ 75.—	
		reiskosten	„ 95.—	
				f 450.—
		Propaganda		„ 150.—
		Geschriften		„ 3.000.—
		Algemene vergadering:		
		convocatie	f 50.—	
		zaalhuur, lunch	„ 100.—	
		kosten verslag	„ 150.—	
		reiskosten	„ 100.—	
				„ 400.—
		Commissie Algemene Bepalingen		„ 500.—
		Lezingen		„ 100.—
		Onvoorzien		„ 200.—
		Saldo		„ 200.—
	f 5.000.—			f 5.000.—

Saldo 1 Januari 1954	f 2.941.46
Saldo 1954	„ 1.469.08
Saldo 1 Januari 1955	f 4.410.54

SAMENSTELLING BESTUUR; AANVULLING LEDENLIJST

Bestuur:

Prof. mr A. M. Donner, voorzitter, Amsteldijk 82II, Amsterdam (aftr. 1958); mej. mr H. J. D. Revers, secretaresse, Paleisstraat 5, 's-Gravenhage (aftr. 1959); prof. mr J. V. Rijpperda Wierdsma, penningmeester, Witte Singel 20, Leiden (aftr. 1957); mr E. J. N. M. Bogaerts, Vught (aftr. 1958); dr A. H. Günther, 's-Gravenhage (aftr. 1957); mr J. M. Kan, 's-Gravenhage (aftr. 1956); mr A. Kleyn, Meppel (aftr. 1958); dr C. N. M. Kortmann, Breda (aftr. 1956); M. A. Reinalda, 's-Gravenhage (aftr. 1957); mr. G. J. C. Schilthuis, Rotterdam (aftr. 1956), prof. mr W. G. Vegting, Amsterdam (aftr. 1959); mr S. Wierda, 's-Gravenhage (aftr. 1959).

Nieuwe leden:

Mej. mr M. Akkeringa Frank, Amsterdam; mr J. A. Boeren, Breda; mr F. R. Böhtlingk, Oegstgeest; jhr mr W. H. de Brauw, 's-Gravenhage; mr G. W. van Dokkum, Voorburg; mej. mr B. Engers, Amsterdam; mr C. Ensing, Amsterdam; G. Heling, Noordwijk; J. W. Jager, Vlaardingen; mej. mr C. A. Kluyver, Leiden; mr W. R. H. Koops, 's-Gravenhage; mr A. F. Leemans, Warmond; mr D. A. van der Linde, Rotterdam; mr G. A. A. Middelberg, 's-Gravenhage; mr E. Mulder, 's-Gravenhage; H. Schelhaas, Amsterdam; S. W. Schellinger, Oosterbeek; W. M. Seuren, 's-Gravenhage; K. Staby, Sliedrecht; Th. E. Westerterp, Luxemburg; mr F. J. Zürcher, Scheveningen.

Nieuwe donateurs:

De gemeentebesturen van Achtkarspelen, Assen, Deventer, Ermelo, 's-Hertogenbosch, Kampen, Maastricht, Renkum, Ridderkerk, Schiedam, Sneek, Wageningen, Winterswijk, Zutphen, 't Waterschap van de Geleen- en Molenbeek, Sittard.

GESCHRIFTEN VAN DE VERENIGING VOOR ADMINISTRATIEF RECHT

I Vragen op het gebied van administratief recht. uitverkocht

II De verhouding van staatsrecht en administratief recht. uitverkocht

III Verslag van de algemene vergadering, 19 Maart 1940 *f* 0,55

IV De verhouding van administratief recht en burgerlijk recht.
Prae-adviezen, uitgebracht door Mr J. Kruseman en Mr J. H. Scholten voor de algemene vergadering op 19 April 1941 . . uitverkocht

V Verslag van de algemene vergadering, 19 April 1941 *f* 0,55

VI De rechtsgevolgen van formeel onjuiste of onbevoegd genomen (verrichte) besluiten.
Prae-adviezen, uitgebracht door Mr A. Kleijn en Mr J. V. Rijperda Wierdsma voor de algem. vergadering op 27 Juni 1942 . ,, 2,25

VII Verslag van de algemene vergadering, 27 Juni 1942 uitverkocht

VIII Publiekrechtelijke overeenkomsten. uitverkocht

IX Verslag van de algemene vergadering, 25 Sept. 1943 *f* 0,90

X Administratieve rechtspraak op economisch terrein.
Prae-adviezen, uitgebracht door Mr E. Bloembergen en Mr H. E. R. E. A. Frank voor de algem. vergadering op 29 Maart 1946 ,, 1,50

XI Nietigheid en vernietigbaarheid van beschikkingen.
Rapport van de commissie, ingesteld door het bestuur der Vereniging ter nadere bestudering van het onderwerp: De rechtsgevolgen van formeel onjuiste of onbevoegd genomen (verrichte) besluiten en handelingen . . . . . ,, 0,50

XII Verslag van de algemene vergadering, 29 Maart 1946 ,, 1,25

XIII De grenzen van de verordenende bevoegdheid.
Prae-adviezen, uitgebracht door Mr J. M. Kan en Prof. Mr W. G. Vegtink, met een nota van Prof. Mr A. M. Donner voor de algemene vergadering op 13 Juni 1947 . . . . . uitverkocht

XIV Verslag van de algemene vergadering, 13 Juni 1947 *f* 1,25

XV Codificatie van de algemene beginselen betreffende het administratief recht.
Prae-adviezen, uitgebracht door Prof. Dr G. A. van Poelje, Prof. Dr A. M. Donner en Prof. Dr Jules Lespes voor de algemene vergadering op 28 Mei 1948 . . . . . uitverkocht

XVI Verslag van de algemene vergadering, 28 Mei 1948 *f* 0,95

XVII Het administratief recht in de grondwet.
Prae-adviezen, uitgebracht door Mr S. J. Fockema Andreæ en Prof. Mr D. Simons voor de algemene vergadering op 13 Mei 1949 . . . . . ,, 1,—

XVIII	Verslag van de algemene vergadering, 13 Mei 1949	*f* 1,25
XIX	Het begrip 'algemeen belang' in de verschillende onderdelen van het administratief recht. Prae-adviezen, uitgebracht door Dr S. O. van Poelje en Prof. Mr C. H. F. Polak met een nota van Prof. Dr F. de Visscher voor de algemene vergadering op 19 Mei 1950	,, 2,90
XX	Verslag van de algemene vergadering, 19 Mei 1950	,, 1,50
XXI	Verhoogde rechtsbescherming. Verslag van de algemene vergadering, 19 October 1950, ter bespreking van het Verslag van de Commissie De Monchy . . .	,, 1,50
XXII	De voorwaardelijke beschikking. Prae-adviezen, uitgebracht door Mr H. Fortuin en Mr A. J. Hagen voor de algemene vergadering op 18 Mei 1951	,, 1,90
XXIII	Verslag van de algemene vergadering, 18 Mei 1951	,, 1,50
XXIV	Algemene beginselen van Behoorlijk Bestuur. Prae-adviezen uitgebracht door Prof. Dr I. Samkalden en Prof. Mr G. J. Wiarda voor de algemene vergadering op 30 Mei 1952	,, 2,90
XXV	Verslag van de algemene vergadering, 30 Mei 1952	uitverkocht
XXVI	Samenwerking van Overheid en particulieren. Prae-adviezen, uitgebracht door Dr J. W. Noteboom en Mr L. R. J. Ridder van Rappard voor de algemene vergadering op 29 Mei 1953	*f* 1,90
XXVII	Samenwerking van Overheid en particulieren. Verslag van de Algemene Vergadering op 29 Mei 1953 . . .	,, 1,90
XXVIII	Rapport van de Commissie in zake algemene bepalingen van Administratief Recht.	,, 3,10
XXIX	Politiedwang. Prae-adviezen uitgebracht door Prof. Mr W. F. Prins en Mr H. D. van Wijk voor de algemene vergadering op 21 Mei 1954	,, 3,35
XXX	Politiedwang. Verslag van de algemene vergadering op 21 Mei 1954	,, 1,90
XXXI	Bestuursrecht en bestuurskunde. Prae-adviezen, uitgebracht door Prof. Mr D. Simons, Prof. Dr F. E. de Visscher en Mr S. F. L. Baron van Wijnbergen voor de algemene vergadering op 20 Mei 1955	uitverkocht
XXXIII	Algemene bepalingen van administratief recht. Verslag van de algemene vergadering op 27 November 1953	*f* 1,75
Wetgevingstechniek	Rapport van een commissie uit de Vereniging voor Administratief Recht 1948	,, 3,50

UITGAVEN VAN H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V.
HAARLEM